

יסוד דרגות הטומאה

פתיחה

בפסוקים בספר ויקרא מופיעים סוגים שונים של בני אדם וחפצים המוגדרים כ'טמאים'. טומאות אלו מוזכרות במשניות בתחילת מסכת כלים (א, א-ה) ונקראות 'אבות הטומאה'.¹ בפסוקים נאמר שאדם או כלי שנוגע במקור הטומאה נטמא אף הוא, וזקוק לתהליך טהרה הכולל טבילה והערב שמש ('טומאת ערב'). בפרשת שמיני מופיע חידוש נוסף:

וְכֹל כְּלֵי חָרֶשׁ אֲשֶׁר יַפֵּל מֵהֶם אֶל תּוֹכוֹ כֹּל אֲשֶׁר בְּתוֹכוֹ יִטְמָא וְאֹתוֹ תִשְׁבְּרוּ. מִכֵּל הָאֵכֶל אֲשֶׁר יֵאָכֵל אֲשֶׁר יָבֹא עָלָיו מֵיִם יִטְמָא וְכֹל מִשְׁקָה אֲשֶׁר יִשְׁתָּה בְּכֹל כְּלֵי יִטְמָא.

(ויקרא יא, לג-לד)

חז"ל (שבת קלח, ב) הבינו מפסוקים אלו שאוכל או משקה הנמצא בתוך כלי חרס טמא נטמא, למרות שהכלי עצמו אינו מקור הטומאה אלא הוא נטמא משרץ הנמצא בכלי.² נמצאנו למדים ששרשרת העברת הטומאה מורכבת ממספר שלבים ומכמה דרגות טומאה.³ מאמר זה יעסוק בהבנת מערכת העברת הטומאה ודרגות הטומאה השונות. כמו כן, ננסה להבין כיצד הגישות השונות משפיעות על הבנת עולם הטומאה.

- 1 הרמב"ם בהקדמתו לסדר טהרות מונה שלושים ושניים אבות טומאה (מדאורייתא) שרבים מהם אינם מוזכרים בפרק הראשון של מסכת כלים.
- 2 בפסוקים בפרשת חוקת (יט, יא-יב; כב) מופיע חידוש נוסף, שהנוגע במת טעון תהליך טהרה של שבעה ימים הכולל הזאות במי חטאת ('טומאת שבעה'), והנוגע ב'טמא מת' נטמא טומאת ערב. כללים אלו מובאים במשניות בתחילת מסכת אהלות (א, א-ד).
- 3 בפסוק בנביא חגי (ב, יב) מסופר שהכהנים נשאלו שאלה בהלכות טהרות שכללה שרשרת ארוכה יותר של היטמאות: "הֲיֵן יִשָּׂא אִישׁ בְּשׂוֹר קִדְשׁ בְּכַנֵּף בְּגָדוֹ וְנָגַע בְּכַנְפוֹ אֶל הַלֶּחֶם וְאֶל הַנֶּזֶד וְאֶל הַיַּיִן וְאֶל שְׂמֹן וְאֶל כֹּל מִאֲכָל הַיִּקְדֹּשׁ וַיַּעֲנֶנּוּ הַכֹּהֲנִים וַיֹּאמְרוּ לֹא". בגמרא בפסחים (טז, ב) מובאת מחלוקת בין האמוראים האם הכהנים נשאלו לגבי דרגת רביעי בטומאה או חמישי בטומאה, והאם הם צדקו בתשובתם.

שלוש הבנות בדרגות הטומאה⁴

הגישה הפשוטה בהבנת דרגות הטומאה היא שהטומאה משתלשלת בין בני אדם או חפצים הנוגעים זה בזה. לפי גישה זו מערכת העברת הטומאה מכילה מספר שלבים, כאשר המעבר בין השלבים כרוך בתהליך של דילול והיחלשות בעוצמת הטומאה. כך עולה מקריאה פשוטה של המשניות במסכת טהרות שעוסקות בהשפעתן של דרגות הטומאה השונות על התחומים של חולין תרומה וקודש:

הראשון שבחולין טמא ומטמא השני פוסל ולא מטמא... הראשון והשני
שבתרומה טמאים ומטמאים השלישי פוסל ולא מטמא... הראשון והשני
והשלישי שבקדש טמאין ומטמאין, הרביעי פוסל ולא מטמא.

(משנה טהרות ב, ג-ה)

הראשון לטומאה מכיל עוצמה גבוהה של טומאה, ולכן טמא ומטמא בחולין. ככל שהטומאה משתלשלת לדרגות הנמוכות עוצמת הטומאה הולכת ונחלשת, כך שהשפעתה בתחומים של חולין ותרומה מצטמצמת בהתאם. סיוע נוסף להבנה זו עולה ממספר סוגיות בש"ס שבהן אב הטומאה נקרא 'טומאה חמורה' והתולדה 'טומאה קלה' (עיין פסחים יח, א; זבחים קה, א; חולין קכא, א), ומשמע אפוא שדרגות הטומאה נבדלות בעוצמת הטומאה בלבד.⁵

ברם, בגמרא בכבא קמא עולה הבנה אחרת ביחס לדרגות הטומאה:

גבי טומאות תנן, אבות הטומאות: השרץ, והשכבת זרע, וטמא מת; תולדותיהן
לאו כיוצא בהן, דאילו אב מטמא אדם וכלים, ואילו תולדות - אוכלים ומשקים
מטמא, אדם וכלים לא מטמא.

(גמרא בבא קמא ב, א)

מסוגיה זו נראה שמערכת העברת הטומאה מורכבת משתי דרגות בלבד, ה'אב' וה'תולדה'.⁶ זאת ועוד, שעל פי ההבנה הקודמת של השתלשלות טומאה, ההשוואה

4 דברינו כאן מבוססים ברובם על תורתו של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל; עיין שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין טהרות עמ' 83-85 וספר 'מנחה טהורה' למו"ר הרב דני וולף עמ' 14-12.

5 אך עיין להלן לגבי הדין של 'סופו לטמא טומאה חמורה'.

6 בעקבות המשניות בטהרות ניתן להעלות חילוק נוסף בין ה'אב' וה'תולדה' שנוגעת בשלבי הטומאה, האב מטמא שניים בחולין ואילו התולדה רק אחד. אך הגמרא בכבא קמא מצביעה

שהגמרא עורכת בין המושגים אבות ותולדות בטומאה ובשבת תמוהה ביותר. התולדות בשבת הן הרחבה מושגית-הלכתית של האב, ואילו בטומאה מדובר בתולדה מציאותית-טכנית שנובעת ממעבר טומאה בין שני החפצים באמצעות מגע. רבי דוד טעביל בספרו 'נחלת דוד' מעלה תמיהה דומה:

ולכאורה אינו מובן דמשמעות הגמ' דעיקר האיבעיא הוא משום דגבי שבת הוא כיוצא בהן וגבי טומאה לאו כיוצא בהן... דהא תולדות דשבת מיקרי תולדות משום דמדמינן להו מכל צד להנך דהוו במשכן... מה שאין כן תולדות טומאה דלא משום דמדמינן להו מיקרי תולדות דהא גם התולדות מפורשין בקרא, רק משום דהם נמשכות מן האב דהאב הוא המולידן דמחמת שנגעו בו קבלו טומאה.⁷

(נחלת דוד בבא קמא ב, א ד"ה שם בגמ' תולדותיהן)

בביאור סוגיה זו נראה להציע הבנה חדשה שלפיה דרגות הטומאה אינן נובעות מתופעה של השתלשלות טומאה, אלא מהגדרה הלכתית של 'אב' ו'תולדה', בדומה לאבות ותולדות בהלכות שבת. הבנה זו משליכה על תפקיד המגע בשרשרת ההיטמאות. לאמור, המגע אינו משמש כתשתית להעברת טומאה קיימת בין חפצים, אלא כאמצעי ליצירת הגדרה חדשה של טומאה. הווה אומר, האב הוא מקור טומאה, והתולדה היא טומאת הנוגעים באב הטומאה.

אולם, ניתן עדיין להסתפק בהבנת היחס העקרוני בין דרגות האב והתולדה. והנה, ההשוואה לאבות ותולדות בהלכות שבת מלמדת לכאורה על דמיון מהותי בין האב והתולדה.⁸ אך מאידך, הגמרא בבבא קמא קובעת שבשונה מהלכות שבת, אבות

על הבדל אחר לגבי סוג הדברים הנטמאים, והסיבה לכך נעוצה כנראה ביסוד ההגדרה של אבות ותולדות, כפי שנראה עוד בהמשך.

7 בעקבות תמיהה זו נדחק הנחלת דוד לבאר את השוואה לטומאה באופן נקודתי, עיי"ש. גישה דומה עולה בפני יהושע בפסחים (יד, א ד"ה מכדי) שכותב: "דלשון אב הטומאה וולד הטומאה אף על גב דשניהם דבר תורה אפ"ה קרי ליה ולד כיון דעיקר טומאת ולד הטומאה היינו במה שנגע באב הטומאה, ועוד דנפקא מיניה בין אב טומאה לולד הטומאה היינו דאב הטומאה מטמא אדם וכלים משא"כ ולד הטומאה אינה מטמא אדם וכלים כדאיתא בריש מסכת ב"ק [ב, ב]. " נמצא, שלפי הגישה של שרשרת טומאה אין הבדל עקרוני בין אבות לתולדות, וחז"ל קראו לאבות 'אבות' ולא 'ראשון' בעקבות ההבדל ההלכתי לגבי הדבר הנטמא.

8 בגמרא בבבא קמא מבואר שהחילוק בין אבות ותולדות בשבת הוא בשאלה הטכנית האם מלאכה זו הייתה במשכן, ומסיק מכך ה'נחלת דוד' (לעיל) ש'תולדות דשבת מיקרי תולדות משום דמדמינן להו מכל צד". אולם, יש לציין לשיטת הרמב"ם בהלכות שבת (ז, ב) שממנו

ותולדות בהלכות טומאה נבדלים בדיניהם ('תולדותיהן לאו כיוצא בהן'), ומציינת שחילוק זה מתבטא בסוג הדבר הנטמא, האב מטמא אדם וכלים והתולדה מטמאת אוכלים ומשקים.

לאור כל האמור, נראה להציע שני כיוונים עקרוניים בביאור הגדרות אלו:

- א. האב והתולדה שונים בתכלית. בעוד האב טמא מצד עצמו, טומאת 'חפצא', התולדה נטמאת כוולד של האב, אך אינה טמאה מצד עצמה.⁹ חילוק זה מתבטא בדבר הנטמא, האב ה'טמא' מטמא אדם וכלים, ואילו התולדה ה'נטמאת' מטמאת אוכלים ומשקים בלבד ואינה מטמאת אדם וכלים.¹⁰
- ב. האב והתולדה טמאים במידה שווה, ונבדלים בזהות הדבר הנטמא מחמתן בלבד.¹¹ הבנה זו, כאמור, מקרבת את האבות והתולדות בטומאה למערכת המקבילה בהלכות שבת.

גישות אלו משליכות על הבנת דרגת השני לטומאה. לפי הגישה השנייה, התולדה אמנם אינה יכולה להמציא תולדה נוספת, משום שחסרה לה הגדרת אב הטומאה, ואין תולדה לתולדה,¹² אך מכיוון שהיא טמאה מצד עצמה מסתבר כי ביכולתה להעביר טומאה הלאה ולעשות שני לטומאה. ברם, לפי הגישה הראשונה שהתולדה נטמאת כוולד של האב, ואינה טמאה מצד עצמה כלל, מסתבר שהנוגע בה לא יקבל טומאה משום שלא נגע בדבר טמא, ועוד נרחיב בכך להלן.¹³

עולה גישה אחרת לפיה הדמיון בין תולדה לאב תלוי בפעולה בלבד או בתוצאה בלבד (עיין מגיד משנה שם הלכה ד). ויתכן עוד, שנחלקו בכך האמוראים בגמרא במועד קטן (ב, ב) לגבי איסור השקאה, שרבה הולך אחרי הדמיון בפעולה, ורב יוסף הולך אחרי הדמיון בתוצאה (עיין תוספות שם ד"ה קא מרפויי ארעא), ואכמ"ל בזה. [להרחבה עיין 'קונטרסי שיעורים' בבא קמא שיעור ג אות ד; 'קדושת אביב' למו"ר הרא"ל זצ"ל עמ' 91-95].

9 כך הציע בספר 'פתחי דעת' (א, ז). וייתכן שלכך התכוון בספר הערוך (ערוך "אב") שכתב "אבות הטומאה עיקר הטומאות כגון שנא' אבי כל תופש כנור".

10 לפי גישה זו אין בכלל 'דרגות' טומאה אלא רק 'הגדרות' של טומאה, ואילו המשנה בטהרות עוסקת בדרגות של פסול ולא בדרגות של טומאה, וכפי שיתבאר להלן.

11 לפי זה, הסיבה שאדם וכלים אינם נטמאים מוולד הטומאה אינו חסרון בטומאת הוולד אלא מסיבה אחרת, וכפי שנראה עוד בהמשך.

12 זאת למעט שיטת רבינו חננאל (שבת עג, ב) שחידש שיש תולדה לתולדה בהלכות שבת.

13 בגמרא כתוב: "דאילו אב מטמא אדם וכלים ואילו תולדות אוכלים ומשקים מטמא אדם וכלים לא מטמא" (בבא קמא ב, ב), וניתן להסתפק האם החילוק של הגמרא מתמקד בכך שהתולדה מטמאת אוכלים ומשקים (גישה ב'), או בכך שהתולדה אינה מטמאת אדם וכלים (גישה א'). הוכחה אפשרית לכיוון האחרון עולה בדבריו של הגר"א בפירושו על המשנה

אם נסכם זאת, ניתן להעלות שלוש גישות בהבנת דרגות הטומאה:

- א. גישה ראשונה (העולה במשניות בטהרות): שרשרת של דרגות טומאה שהטומאה משתלשלת ביניהן. (אב הטומאה, ראשון, שני, שלישי ורביעי).
- ב. שתי דרגות בלבד התלויות בהגדרה ההלכתית של אב ותולדה. גישה זו מתפצלת לשניים:

- גישה שנייה (הבנה ב' בסוגיה בבבא קמא): האב והתולדה שונים במהותם, האב 'טמא' והתולדה 'נטמאת' ואינה טמאה מצד עצמה.
- גישה שלישית (הבנה א' בסוגיה בבבא קמא): האב והתולדה טמאים במידה שווה, אלא שיש להבדיל בין שתי מערכות של טומאה:¹⁴
  - הגדרה הלכתית של אב ותולדה, כמבואר בסוגיה בבבא קמא.
  - שרשור טומאה בין תולדות שונות (ראשון, שני, שלישי ורביעי), כמבואר במשניות בטהרות.

יסוד ההלכה של הטומאה

ביסוד העניין, נראה להציע שהכיוונים האלו מייצגים גישות שונות בהבנת אופי הטומאה. לפי הגישה הראשונה הטומאה היא **מציאות מטאפיזית** שחלה על החפץ הטמא, שמתבטאת בהשתלשלות טומאה.¹⁵ לעומת זאת, לפי הגישה השנייה לא קיימת מציאות ממשית של טומאה, אלא הטומאה היא **חלות הלכתית** המגדירה חפצים מסוימים כאבות ותולדות של טומאה. הגישה השלישית משלבת את שתי ההבנות, וסוברת שלצד המציאות המטאפיזית של טומאה קיימת גם חלות הלכתית של טומאה.

(אליה רבה כלים א, א) שכותב: "אבות נקראו המטמאין אדם וכלים. אבל התולדות אין מטמאין אדם וכלים". הוכחה נוספת עולה בלשון הירושלמי (שבת ז, ב): "אב הטומאה מטמא את הכל, וולד הטומאה אינו מטמא אלא אוכלים ומשקים וכלי חרש", ויתכן שהכוונה היא שבשונה מהתולדה, האב מטמא את 'הכל' משום שמדובר בטומאה עצמית.

14 זאת לעומת הגישה הקודמת שלגביה לא ניתן לדבר על תופעה של שרשור טומאה שכן כאמור התולדה אינה טמאה כשלעצמה, אלא נטמאת כתולדה של האב, ושרשור טומאה הוא מעבר טומאה מחפץ טמא לחפץ אחר הנוגע בו.

15 נציין שבתורה לשון טומאה במובן הרחב משמעה דבר מאוס ומתועב, והוא נזכר ביחס לאיסורים שונים כגון מאכלות אסורות ואיסור סוטה (עין רש"י סוטה ד, ב ד"ה כל האוכל). שרשור טומאה מסמל את הריחוק של החפץ ממקור המיאוס, מה שמפחית במידת מה את המיאוס בו.

יתכן שבשאלה הזאת נחלקו הראשונים.¹⁶ מדבריו של הרמב"ן על התורה שטהרת הפרה אדומה היא "להעביר רוח טומאה" (רמב"ן במדבר יט, ב), ושבמהלך טהרת המצורע "ידבק בה (בציפור השחווטה) רוח הטומאה הפורחת מן המצורע" (רמב"ן דברים יד, ג), עולה הגישה המטאפיזית ביחס למושג הטומאה.¹⁷ גישה דומה עולה בדבריו של ספר החינוך (מצווה קנט) הכותב ש"אפשר שהטומאה תזיק אל הנפש ותחליאה קצת", וכן בספר העיקרים (ג, ח) הכותב "כי רוח הטומאה תהיה סיבה שיסתלק רוח הקדש מן המקדש". מאידך גיסא, הרמב"ם שולל את הגישה הזאת מכל וכל ונוקט בגישה אחרת בהבנת הטומאה:

דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות גזירות הכתוב הן... וכן הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים הוא שאין הטומאה טיט או צואה שתעבור במים אלא גזירת הכתוב היא והדבר תלוי בכוונת הלב.¹⁸

(רמב"ם הלכות מקוואות יא, יב)

מבואר בדבריו שהטומאה היא הגדרה הלכתית שחלה על החפץ הטמא, ולא קיימת מציאות ממשית של טומאה.¹⁹

- 16 יש לציין ששתי הגישות מפורשות במדרש רבה (במדבר יט, ח), כאשר מסקנת המדרש תומכת בגישה שישנה חלות הלכתית בלבד: "שאל עובד כוכבים אחד את רבן יוחנן בן זכאי אילין עובדייא דאתון עבדין נראין כמין כשפים אתם מביאים פרה ושורפין אותה וכותשין אותה ונוטלין את אפרה ואחד מכם מטמא למת מזין עליו ב' וג' טיפין ואתם אומרים לו טהרת... א"ל ישמעו אנזין מה שאתה מוצא מפוך כך הרוח הזו רוח טומאה דכתיב (זכריה יג, ב) וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ מזין עליו מי נדה והוא בורח לאחר שיצא אמרו לו תלמידי רבינו לזה דחית בקנה לנו מה אתה אומר להם חייכם לא המת מטמא ולא המים מטהרין אלא אמר הקדוש ברוך הוא חקה חקקתי גזירה גזרתי אי אתה רשאי לעבור על גזרתי דכתיב זאת חוקת התורה". (להרחבה עיין 'מנחה טהורה' עמ' 270-274)
- 17 אך יש מקום להציע שרוח הטומאה נובעת מעוונותיהם של המת והמצורע ואיננה קשורה לטומאה כשלעצמה, ואכמ"ל בזה.
- 18 כך נוקט גם הרש"ר הירש בפירושו לתורה (ויקרא יא, מו ד"ה בין הטמא) ["כל שורה בהלכות טומאת מגע מעידה, שהטומאה איננה חלאה מיסטית, מאגית, חומרית... אלא הנושאים הנידונים בהלכות אלה הם ויחסיהם מייצגים תפיסות ומושגים"].
- 19 האחרונים דנו אף הם בשאלה הזאת, אך בסגנון מעט שונה. השערי יושר (א, יג) נוטה לגישתו של הרמב"ן וכותב: "דלפי משמעות פשוטת סוגיות הש"ס דענין טומאה הוא מציאות ממש שלא כענין דין חלות איסור וקדושה, כמו שאמרו טומאה נכנסת וטומאה יוצאת, וכן מצינו לענין חלות טומאה על טומאה שאמרו בגמרא בלשון "שבעה" לה טומאה, ולא בלשון אין טומאה חל על טומאה כמו אין איסור חל איסור". כך הוא מסביר (שערי יושר ג, ח) את

השלכות

ננסה לבחון את ההשלכות השונות של דיון זה בהבנת דרגות הטומאה.²⁰

א. טומאת מת

אבות הטומאה הם בדרך כלל גם מקורות עצמאיים של טומאה, אך בטומאת מת קיימת תופעה ייחודית שבה אדם או חפץ הנוגע במת ('טמא מת') נטמא בדרגת אב הטומאה למרות שאינו מקור טומאה.²¹ לגבי המת עצמו עולה השאלה האם הוא טמא בדרגת אב הטומאה, בדומה לטמא מת, או שטומאת המת חמורה יותר. רבים מהראשונים נוקטים באפשרות האחרונה, ומתייחסים למת כ'אבי אבות הטומאה'. כך עולה בפירוש רש"י על התורה:

תטמא עד הערב - מכאן למדנו שהמת אבי אבות הטומאה והנוגע בו אב הטומאה ומטמא אדם.²²

(רש"י במדבר יט, כב ד"ה תטמא)

מנגד, הרמב"ם בהקדמה לסדר טהרות מונה את המת כאחד מאבות הטומאה, לצד הטמא מת:

וטומאת מת יש בה תשעה אבות, והם שהמת עצמו אב הטומאה... ואדם שנטמא במת גם הוא נקרא אב.²³

(הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות, עמ' י'²⁴)

- חידושו של הרא"ש (חולין ז, לז) שבעוד איסורים שבטלים ברוב נהפכים להיתר, טומאה הבטילה ברוב חוזר וניעור. לעומתו, הר' יוסף רוזין ("הרוגצ'ובר") מוכיח שהטומאה היא חלות הלכתית, בדומה לשיטת הרמב"ם (מכתבי תורה, מכתב קיג): "דאי אפשר דגדולי תרומה טמאה יהיו טמאים כמו גדולי תרומה הן תרומה דהתם גוף החטה תרומה ויש לומר דהיוצא ממנו גם כן תרומה, אבל כאן דגוף החיטה אינה טמאה... לא שייך שיוצא מן החטה שהוא טמא יהא טמא" (ראה ביתר הרחבה בספר מפענח צפונות א, כא).
- 20 בשלב זה, נעסוק בעיקר בין שתי ההבנות המרכזיות, שרשור טומאה מול הגדרות של טומאה. הגישה השלישית של שתי מערכות של טומאה תיושם בהמשך המאמר.
- 21 עיין במדבר (יט, כב) ואהלות (א, א). דוגמאות נוספות לאבות שאינן מקור הטומאה הן טומאת משכב ומושב וטומאת בועל נידה.
- 22 עיין גם רמב"ן על התורה (במדבר יט, כ) ור"ש (אהלות א, ב).
- 23 ניתן להוכיח זאת אף מדבריו בהלכות טומאת מת (להלן) שכל דבר המטמא אדם וכלים נקרא אב הטומאה.
- 24 העמודים כאן ולהלן מצוינים לפי מהדורת מוסד הרב קוק (תשס"ז), בתרגום הרב קאפח.

נראה ששאלת אופייה של טומאת המת תלויה בגישות השונות בהבנת דרגות הטומאה. גישתו של רש"י מתייחסת לדרגות הטומאה כמערכת הבנויה ממדרג של טומאות המובדלות בעוצמתן. העובדה שהנגיעה במת יוצרת אב הטומאה מוכיחה שטומאת המת עצמה חמורה יותר מאב הטומאה, כשם שנגיעת אב הטומאה ה'חמור' יוצרת ראשון לטומאה ה'קל'.

מאידך גיסא, הרמב"ם נוקט בגישה שונה שלפיה ההבדל בין אב הטומאה וראשון לטומאה מתפרש כחילוק בהגדרת הטומאה, דהיינו אבות ותולדות.²⁵ המת נטמא בדרגת אב הטומאה משום שהטומאה היא בגופו, בדומה לאב הטומאה, המטמא אדם וכלים. זאת בניגוד לתולדה, שאינה טמאה במהותה, ואינה מטמאת אדם וכלים. זאת ועוד, שאלבא דהרמב"ם לא יתכן מושג של אבי אבות הטומאה במערכת של דרגות הטומאה, כשם שלא קיים מושג כזה במערכת המקבילה של אבות ותולדות בהלכות שבת.²⁶

אך יש לשאול, כיצד לשיטת הרמב"ם הנגיעה באב הטומאה יוצרת אב טומאה נוסף? הרי בהלכות שבת לא מצאנו אב של אב!²⁷

ויתכן שהשאלה הזאת היא שהביאה את הספרי זוטא למסקנה המפתיעה ש"נוגע במת טמא אין מת עצמו טמא" (ספרי זוטא יט, יא). דהיינו, הספרי זוטא מבין, בדומה לרמב"ם, שדרגות הטומאה תלויות בהגדרה ההלכתית של 'אב' ו'תולדה', וכיוון שהמת עצמו אינו נכנס תחת אף אחת מהקטגוריות הללו המסקנה המתבקשת היא שהמת עצמו אינו טמא כלל.²⁸

אולם, הרמב"ם סובר שאין מניעה מכך שהנגיעה באב הטומאה תיצור אב נוסף, וזאת כנראה משום שלדעתו הטמא מת הוא מקור חדש של טומאה, בשונה מהתולדה שנטמאת כוולד של האב ואינה מקור עצמאי של טומאה.²⁹

25 כפי שהוכחנו מדברי הרמב"ם לעיל שההלכה של טומאה תלויה בהגדרות הלכתיות ולא במציאות של טומאה.

26 הוכחה אפשרית לשיטת הרמב"ם עולה במשנה בכלים (א, ד) שמונה את המת בתוך רשימת אבות הטומאה.

27 שאלה דומה עולה בשיטת הרמב"ם בדין חרב כחלל, כפי שנראה להלן.

28 ניתן לדמות זאת לטומאת פרים ושעירים הנשרפים שאינם טמאים מצד עצמם אך מטמאים את העוסקים בהם, ולהלן נעסוק בכך בהרחבה.

29 להשלמת העניין נראה להציע גישה שלישית לפיה המת נטמא בשני שמות נפרדים המתייחסים למסלולים נפרדים של טומאה: א. המת נקרא 'אב הטומאה' כחלק ממסלול של אבות ותולדות. ב. המת נקרא 'אבי אבות הטומאה' כחלק ממסלול של שרשרת הטומאה

ב. חרב כחלל

תופעה ייחודית נוספת שקיימת בטומאת מת היא ההלכה של 'חרב כחלל' שלפיה חרב, או כלי אחר, שנוגע במת משמר את רמת הטומאה המקורית, ואדם או כלי שנוגע בו נטמא בטומאת שבעה.³⁰ התוספות בבבא קמא מתקשים בהבנת דין זה לאור הנאמר בסוגיה ביחס להלכות טומאה, ש"תולדותיהן לאו כיוצא בהן". בעקבות זאת, התוספות נדחקים להסביר שדיני החרב אינם זהים לחלוטין לדיני המת:

וא"ת והרי טמא מת עושה כלי מתכת כיוצא בו דחרב הרי הוא כחלל אלמא יש מהן כיוצא בהן וי"ל דאכתי אינו עושה כיוצא בו שאותו כלי מתכת אין עושה כלי מתכת אחר כיוצא בו כמו שמדקדק ר"ת בריש מתני' דאהלות.

(תוספות ב"ק ב, ב ד"ה דאילו)

דברי התוספות מתבססים על ההבנה שטומאת חרב כחלל נידונה כתולדה של טומאת המת, ועל כן נדרשו לחלק בין הלכות החרב והלכות המת.

ברם, ניתן לחלוק על הנחה זו ולהציע שלמרות שהחרב נטמאת במגע עם המת, היא נידונת כאב טומאה. הבנה זו עולה בקנה אחד עם ההבנה הפשוטה בסוגיה בבבא קמא שלפיה דרגות הטומאה תלויות בהגדרה ההלכתית של אב ותולדה. לאמור, הסוגיה בבבא קמא עוסקת באופיין של התולדות הנטמאות כוולד של האב, שלגביהן נאמר הכלל ש"תולדותיהן לאו כיוצא בהן", זאת לעומת החרב שנטמאת כאב טומאה וטמאה במהותה בדומה למת עצמו.³¹

ואכן, הרמב"ם בפירושו המשניות בהקדמתו לסדר טהרות מונה את החרב כחלל כאחד מאבות הטומאה:

וטומאת מת יש בה תשעה אבות והם שהמת עצמו אב הטומאה... וכן כלים הנוגעים בו הם אב הטומאה.

(הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות, עמ' י')

(בדומה להבנה השלישית שהעלינו בתחילת המאמר). אך כעת לא מצאתי מקורות המסייעים להבנה שכזו.

30 עיין משנה אהלות (א, א). כמה מהראשונים כותבים כי החרב כחלל נטמא בטומאת אבי אבות הטומאה' (עיין רש"י חולין ג, א ד"ה חרב).

31 ניתן להציע מספר מנינות בין הבנות אלו: א. האם החרב כחלל מטמא באוהל. ב. האם המגע בחרב כחלל מחללת כהונה וניירות. ג. האם קיימת חובת הזאה לנוגע בחרב כחלל.

הבנה זו מוכחת אף מדבריו בהלכות טומאת מת:

זה כלל גדול בטומאות כל אב הטומאה מטמא אדם ומטמא בגדים וכלים... וכל המטמא אדם וכלים בנגיעה הרי זה אב הטומאה, וכל וולד הטומאות מטמא אוכלים ומשקים ואינו מטמא לא אדם וכלים.

(רמב"ם הלכות טומאת מת ה, ז)

הרמב"ם כותב שכל דבר המטמא אדם וכלים נקרא אב הטומאה,³² ומכאן שאף החרב כחלל שמטמא אדם וכלים נקרא אב הטומאה. נמצאנו למדים שלדעת הרמב"ם החרב נטמא כאב טומאה הטמא במהותו, ולא כוולד של המת, וזאת כשיטתו לעיל שדרגות הטומאה תלויות בהגדרה ההלכתית שחלה על החפץ הנטמא.

שיטת התוספות עשויה לחלוק באופן עקרוני ולסבור שאבות ותולדות הם חלק משרשרת של טומאה שהולכת ונחלשת, ועל כן הם נדרשו להבדיל בין טומאת החרב וטומאת המת ולא העלו את האפשרות שהחרב נטמאת כאב הטומאה.³³

ג. ראשון לטומאה כמקור טומאה

האם ייתכן מקור טומאה שאינו בדרגת אב הטומאה? השאלה הזאת עשויה להיות נפקא מינה נוספת בין הגישות שהוצגו. לאמור, לפי הגישה שדרגת הטומאה מסמלת את עוצמת הטומאה בשרשרת ההיטמאות, אין לכאורה מניעה בקיומו של מקור טומאה בדרגת ראשון. אולם, לפי הגישה השנייה שדרגות הטומאה מבוססות על הגדרה ההלכתית של 'אב' ו'תולדה' נראה שלא ייתכן מקור טומאה שאינה בדרגת אב, שהרי טומאת התולדה בהגדרה תלויה בקיומו של אב הטומאה.³⁴

הדיון בשאלה זו עולה בשני מוקדים. הראשון הוא לגבי טומאת העוסקים בפרה אדומה, בשריפת פרים ושעירים, בטומאת המשלח שעיר המשתלח וכן האוכל נבילת עוף טהור (עין משנה פרה ד, ד; ח, ג-ד; זבחים יב, ה). הטמאים בטומאות אלו נטמאים בדרגת ראשון

32 בסוגיא בבבא קמא (לעיל) התלייה הזאת מופיעה לכיוון אחד בלבד - אב הטומאה מטמא אדם וכלים. הרמב"ם מחדש שהתלייה הזאת היא דו-כיוונית, ולכן כל דבר המטמא אדם וכלים נקרא אב הטומאה.

33 אך הבנה זו אינה הכרחית, וניתן בהחלט להציע שאף שדרגות הטומאה פועלות בדרך כלל כשרשרת היטמאות, חרב כחלל נטמאת מצד הגדרתה כאב חדש של טומאה. (עין שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין טהרות עמ' 25 ובהערה 6).

34 ליתר דיוק, לפי גישה זו לא ייתכן מקור טומאה שאינו מטמא אדם וכלים. (השימוש במילה 'דרגות' בביאור הגישה הזו אינו מדויק, שהרי כאמור לפי גישה זו אין בכלל דרגות טומאה אלא רק הגדרות של טומאה).

לטומאה בלבד ואינם מטמאים אדם וכלים,³⁵ וזאת למרות שהפרים, השעירים ונבילת עוף הטהור, אינם טמאים בעצמם והמגע בהם אינו מטמא כלל (עיין רמב"ם פרה אדומה ה, ב ושאר אבות הטומאה ג, א),³⁶ וניתן אפוא להוכיח שיייתכן מקור טומאה בדרגת וולד הטומאה.

ואכן, טומאות אלו אינן מוזכרות במניין אבות הטומאה במשניות בתחילת מסכת כלים, מה שלכאורה מוכיח שהוולד עצמו הוא מקור הטומאה, ולא הפרים השעירים ונבילת העוף. אולם, הרמב"ם מבאר את ההשמטה הזאת באופן אחר:

ולפיכך לא הזכיר פרה אדומה ושעיר המשתלח ופרים ושעירים הנשרפים לפי שאין בהן לא מגע ולא משא. אלא מטמאין בהתעסק בהם פעולה מסויימת בלבד כמו שיתבאר במקומו, ולפיכך אין להם קשור עם האבות הללו ולא דורגו בדרגותיהן.³⁷

(פירוש המשנה לרמב"ם כלים א, ד)

משמע מדבריו שהפרים ושעירים טמאים בדרגת אב הטומאה, והמתעסקים בהם נטמאים מחמתם, אך אינם מוזכרים במשנה בעקבות צורת ההיטמאות החריגה. ואכן, בהקדמתו לסדר טהרות הרמב"ם כולל את הטומאות האלו במניין אבות הטומאה:

וטומאת חטאות בה שלשה אבות אחת מהן פרה אדומה שהעוסק בשרפתה ושאר מעשיה מטמא בגדים כמי שנוגע באב הטומאה... והשנית פרים ושעירים שנכנס דמן לפנים שהשורפן גם כן מטמא בגדים... והשלישית שעיר המשתלח שהמשלח שעיר לעזאזל מטמא בגדים.³⁸

(הקדמה לסדר טהרות, עמ' יא)

35 המתעסקים בשריפת הפרה, פרים ושעירים, וכן האוכל נבלת עוף טהור, מטמאים את הבגדים שנוגעים בהם בשעת העיסוק בלבד, מדין טומאה בחיבורין, אך אינם מטמאים בגדים שנוגעים בהם לאחר סיום השריפה.

36 אך ראה רש"י חולין (כט, ב ד"ה אינה מטמאה בגדים) ובכורות (כג, א ד"ה ואי אמרת) שאפר פרה מטמא במגע ומשא.

37 ראה משנה אחרונה (שם) המוסיף גם את נבילת עוף טהור.

38 הרמב"ם מונה גם את נבילת עוף טהור (עמ' טו במהדורת הרב קאפח), וראה עוד בהערה הבאה.

לאור הנאמר, נראה להסביר שהרמב"ם כאן נוקט בעמדתו העקרונית שדרגות הטומאה תלויות בהגדרה ההלכתית של אב ותולדה, ומשכך לא יתכן מקור טומאה בדרגת תולדה, ובהכרח שטומאות אלו יסודם באב הטומאה.³⁹

דוגמא נוספת למקור טומאה בדרגת ראשון לטומאה הוא בעל קרי. הר"ש מוכיח מהשמטת טומאת בעל קרי ממניין אבות הטומאה במשניות בפרק הראשון של מסכת כלים, שהבעל קרי טמא בדרגת ראשון לטומאה בלבד, אך הוא מוסיף שהדבר תלוי בשאלה היסודית האם בעל קרי מוגדר כטומאת מגע או כטומאת ראייה:⁴⁰

מדלא חשיב כאן בעל קרי בהדי אבות הטומאות היה נראה דאינו אלא ראשון בעלמא וכן משמע מדתנן בסוף מס' זבים בעל קרי כמגע שרץ... וכי פריך בריש המפלת (כב, א) למימרא דנוגע הוי אלא מעתה אל יסתור בזיבה. תיקשי ליה מתני' דהכא דמדלא חשיב ליה אלמא נוגע הוי.

(ר"ש כלים א, א ד"ה והשכבת)

39 דיון זה משליך על הבנת אופיין של טומאות אלו, ועל השאלה האם מקור הטומאה הוא בהתעסקות עצמה, או שההתעסקות יוצרת זיקה, מעיין מגע, עם הפרים והשעירים. שאלה דומה עולה לגבי טומאת נבילת עוף טהור, האם הטומאה נובעת ממעשה האכילה או ממגע בבית הבליעה. ואכן, מלשון הרמב"ם לעיל משמע קצת שמדובר בטומאת מגע, כאשר מקור הטומאה הם הפרים והשעירים עצמם, וכפי שהתבאר. אולם, האחרונים הצביעו על דברי הרמב"ם בהלכות שאר אבות הטומאה (ג, ג) כהוכחה לכך שהרמב"ם נוקט בגישה האחרת, שהעיסוק עצמו מטמא, וזאת בניגוד לשיטת הראב"ד בהשגותיו שם שהפרים והשעירים טמאים (עיין כסף משנה שם; 'משנת רבי אהרן' טהרות סימן כז; 'מנחה טהורה' עמ' 40). הוכחה נוספת לכך עולה בדבריו במקום אחר בהלכות שאר אבות הטומאה (ו, יד-טו) לגבי טומאת אוכלים ומשקים הנוגעים בהם, וראה גם בפירוש המשנה לרמב"ם על מסכת זבים (ה, *). אך יתכן שטומאת פרים ושעירים היא הלכה חדשה ויוצאת דופן של טומאה, שאינה מלמדת על הכלל, ועוד חזון למועד.

ראוי עוד לציין שבהקדמה לסדר טהרות הרמב"ם מונה את נבילת עוף טהור באבות שהם מדברי סופרים, אך במשנה תורה (שאר אבות הטומאה ג, א) פסק שמדובר בטומאה מדאורייתא [ראה בהערותיו של הרב קאפח (הערה 32) שבמהדורא בתרא הרמב"ם חזר בו מההבנה הזאת וסובר שמדובר בטומאה דאורייתא אך מנה באבות מדברי סופרים משום שאינו מפורש בתורה]. באופן פשוט, ההתלבטות של הרמב"ם נובעת מהעובדה שהטומאה הזאת אינה מפורשת בתורה. אך יתכן שיש לכך מניע נוסף מסברא, והוא שבתחילה הרמב"ם הבין שמדובר במקור חדש של טומאה, ומאחר שלשיטתו לא יתכן מקור טומאה בדרגת וולד הטומאה, מוכרח היה להבין שמדובר בטומאה מדרבנן. אך במשנה תורה נקט בהבנה האחרת, של טומאת מגע בבית הבליעה, ולכן פסק שטומאתו מדאורייתא.

40 דהיינו, האם הטומאה נוצרת בעקבות המגע עם השכבת זרע או בעקבות הראייה עצמה.

לעומתו, התוספות בנידה מציעים שהמשניות בכלים מובנות אף לסוברים שבעל קרי הוא טומאת ראייה, שכן אף לשיטה הזו מדובר בדרגת ראשון לטומאה:

תימה תקשה ליה אמתני' דמסכת כלים (א, א) דתנן אבות הטומאה השרץ והשכבת זרע ולא חשיב בעל קרי ותנן נמי בשלהי מסכת זבין בעל קרי כמגע שרץ אלמא נוגע הוי מדלא הוי אלא ראשון ושמא אפי' רואה נמי לא הוי אב הטומאה משום דרשא.

(תוספות נידה כב, א ד"ה אלא מעתה)

והנה לסוברים שטומאת בעל קרי היא טומאת ראייה מדובר במקור עצמאי של טומאה בדרגת ראשון לטומאה, ואם כך נראה שהראשונים נחלקו בנידוננו. הר"ש סובר שלא יתכן מקור עצמאי של טומאה בדרגת ראשון לטומאה, משום שלדעתו דרגות הטומאה תלויות בהגדרה ההלכתית של אב ותולדה, בדומה לרמב"ם. לעומת זאת, התוספות סוברים שדרגות הטומאה נבדלות בעוצמתן בלבד, ולכן אין שום מניעה בקיומה של מקור טומאה בדרגת ראשון לטומאה.⁴¹

ד. צירוף דרגות טומאה שונות

המשנה בטהרות קובעת ששתי דרגות טומאה מצטרפות לטמא בדרגת טומאה הקלה שביניהן. המשנה מיישמת את הכלל הזה במקרים של צירוף ראשון לטומאה עם שני לטומאה, ושני לטומאה עם שלישי לטומאה:

האוכל שנטמא באב הטומאה ונטמא בולד הטומאה מצטרפין זה עם זה לטמא כקל שבשניהן. כיצד כחצי ביצה אוכל ראשון וכחצי ביצה אוכל שני שבללן זה בזה שני, כחצי ביצה אוכל שני וכחצי ביצה אוכל שלישי שבללן זה בזה שלישי.
(משנה טהרות א, ה)

41 בהקדמה לסדר טהרות הרמב"ם מונה את טומאת שכבת זרע כאחת מאבות הטומאה, ולכאורה משמע שהבעל קרי הוא תולדה. כמו כן, בדברי הרמב"ם בהלכות שאר אבות הטומאה (ה, א) מבואר שבעל קרי נטמא בדרגת ראשון לטומאה. לאור זאת, מסתבר שהרמב"ם יסבור שבעל קרי נחשב טומאת מגע, וכשיטת הר"ש. אולם הנחה זו אינה פשוטה כלל, ומעיון בפסיקת הרמב"ם (שם) לגבי שיעור טומאת בעל קרי עולה תמונה מעורפלת למדי. מצד אחד, הרמב"ם נוקט שבעל קרי נטמא בכל שהוא והנוגע בשכבת זרע ככעדשה, משמע שמדובר בטומאת ראייה. אך בהמשך דבריו הוא מוסיף שבעל קרי אינו נטמא עד שיחתם פי האמה בשכבת זרע, ומשמע שמדובר בטומאת מגע. ואכן האחרונים נחלקו בהבנת שיטתו, יש שסברו שלדעת הרמב"ם בעל קרי נידון כטומאת נוגע (כסף משנה שאר אבות הטומאה ה, א), ואחרים הבינו שהרמב"ם סובר שבעל קרי הוא טומאת ראייה (חתם סופר נדה מג, ב ד"ה לרואה במשהו; ערוך לנר נדה כב, א ד"ה בגמרא א"ל), ואכמ"ל בזה.

הרמב"ם (טומאת אוכלין ד, יב) מבאר את דין המשנה על פי הכלל שמופיע במשנה במעילה (ד, ג) ש"כל שטומאתו ושיעורו שוין מצטרפין זה עם זה"⁴².

המשנה עוסקת בשאלת צירוף בדרגות ראשון שני ושלישי לטומאה, מה לגבי צירוף אב הטומאה עם שאר דרגות הטומאה? החזון איש מציע שלמרות ששאר דרגות הטומאה מצטרפות, אב הטומאה אינו מצטרף עם הדרגות האחרות שכן מדובר בשמות נפרדים של טומאה ובשיעור שונה:⁴³

ומיהו אב הטומאה וראשון אינן מצטרפין אפילו לקל דאב מלתא אחריתא היא וגם לא שוו בשיעוריהו. וגם חלוקין הרבה בטומאתן לענין אדם וכלים.

(חזון איש טהרות א, י')

החזון איש מוכיח את שיטתו מהמבואר בגמרא בכריתות (כא, א) שבשביל שחתיכת נבילה תצטרף לטמא טומאת אוכלים נדרשת מחשבה,⁴⁴ ומדייק מכך החזון איש שרק

42 ניתן לדמות זאת לכלל נוסף המופיע במשנה באהלות (ג, א) ש"כל שהוא משם אחד טמא משני שמות טהור", וכלשון הגמרא ביומא (פא, א): "דשם טומאה חד היא". אולם יש להעיר שבתוספתא בטהרות (א, א) מופיע נימוק אחר להלכה המופיעה במשנה בטהרות, ש"שאפשר לשלישי ליעשות שני ואי אפשר לשני לעשות ראשון", והגמרא במעילה (יז, ב) מביאה את דברי רבא שמסביר שהסיבה שהראשון מצטרף עם השני הוא מפני שנגיעתו גורמת לטומאת השני. ויש להסתפק בהבנת טעם זה. אפשרות אחת היא שהעובדה שהשני נוצר על ידי הראשון הוא סימן לכך שמדובר בשם אחד של טומאה, וממילא 'טומאתו ושיעורו שוין'. אפשרות נוספת, שלמרות שהראשון והשני הם שמות נפרדים של טומאה הם בכל זאת מצטרפים, משום שטומאת הראשון כוללת גם את טומאת השני (עיין 'משנה אחרונה' טהרות א, ה ד"ה ומצטרפין שמעלה כיוונים דומים). ויתכן שהדבר תלוי בגישות שעלו עד כה. ככל שנבין את דרגות הטומאה כשרשרת טומאה, נראה שמדובר בשם אחד של טומאה שנבדל בחומרתן בלבד. מאידך, אם נבין את דרגות הטומאה כמורכב מאב ותולדה בלבד, יש מקום להתלבט בכך. מצד אחד, יתכן שאף לפי גישה זו כלל דרגות הטומאה שמגיעות לאחר האב נחשבות שם אחד של טומאה, או משום שכולן חלק משרשרת אחת של טומאה, או משום שכולן נקראות תולדות של האב (עיין פסחים יד, א; רמב"ם הלכות טומאת מת ה, ח; רמב"ם שאר אבות הטומאה ז, ב). מאידך גיסא, יתכן לראותם כשמות נפרדים של טומאה, שנבדלים לחולין תרומה וקדשים.

43 ביחס לשיעור השונה יש להעיר שהגמרא ביומא (פא, א) מביאה את שיטת רבנן החולקת, שלדעתם האפשרות לצרף טומאות שונות תלוי בשם הטומאה בלבד, גם אם השיעורים שונים. דברינו בהמשך יתייחסו בעיקר לשם הטומאה, שהוא השאלה העקרונית יותר והמוסכמת לכל הדעות.

44 הגמרא מבארת את דין המשנה בעוקצין (ג, ג) שנבילת בהמה טמאה צריכה מחשבה ואינה צריכה הכשר בשני אופנים: א. חתיכת נבילה בשיעור פחות מכזית שמצטרפת לאוכל

נבילה שהיא בתורת 'אוכל' מצטרפת לטמא טומאת אוכלים, אך טומאת נבילה כשלעצמה בדרגת אב הטומאה אינה מצטרפת לטמא את הקל שביניהם:

והיינו דאמר כריתות כ"א דנבילה ובצק מצטרפין משום דנבילה מטמאה טומאת אוכלין ודווקא בחישוב עליה אבל מדין צירוף נבילה ואוכלין לקל שבשניהן לא.
(שם)

חיוזק נוסף להבנתו עולה מדברי התוספות שכותבים שאף כזית שלם של נבילה מצטרפת לטומאת אוכלים בצירוף מחשבה בלבד, ומוכח אפוא שטומאת הנבילה כשלעצמה אינה מצטרפת משום שמדובר בשמות נפרדים של טומאה:

אבל כזית וצירפה ליכא למימר ומהניא מחשבה שיטמא האי כביצה אוכלין אחרים אפילו לא יגעו האוכלין רק בצירוף ולא צריך שיגעו בנבילה...⁴⁵
(תוספות כריתות כא, א ד"ה כגון)

אולם, ניתן עדיין להתלבט ממה נובע חוסר היכולת של טומאת נבילה להצטרף לטומאת אוכלים. החזון איש כותב שההבדל בדרגת הטומאה הוא הגורם העיקרי לכך שמדובר בשמות נפרדים של טומאה, שהאב מטמא אדם וכלים והתולדה מטמאת אוכלים ומשקים.⁴⁶ אולם, ניתן להציע שהגורם לכך איננו דרגת הטומאה אלא סוג הטומאה, דהיינו שטומאת נבילה אינה מצטרפת עם טומאת אוכלים.⁴⁷

נראה ששאלה זאת תלויה אף היא בהבנות שעלו ביסוד דרגות הטומאה. אם מבינים את דרגות הטומאה כשרשרת אחת של טומאה, נראה שאין מקום לחלק בין דרגות הטומאה השונות. מאידך, לפי ההבנה שהאב והתולדה נבדלים במהותם, כפי שעולה

ששיעורו פחות מכביצה לשיעור כביצה של טומאת אוכלים (רב חייא). ב. כזית נבילה שמצופה בבצק שמצטרף לשיעור כביצה בטומאת אוכלים (רב חנניא). (עיין רמב"ם טומאת אוכלין ג, 1)

45 בהמשך דבריהם התוספות מעלים נימוקים טכניים לכך שהגמרא לא הציעה את המקרה הזה כהסבר אפשרי בדברי הברייתא.

46 אך בהמשך דבריו, בביאור הסוגיא בכריתות, משמע שחוסר היכולת להצטרף תלוי אף בסוג הטומאה, וטומאה קלה של נבילה היא טומאת אוכלים שדורשת מחשבה ולכן מצטרפת. וראה עוד להלן בביאור הדין ש'סופו לטמא טומאה חמורה' שעליו מתבססת הסוגיא בכריתות.

47 יתכן שההבנה הזאת תלויה במחלוקת הראשונים האם שרץ ונבילה נחשבים טומאה אחת (עיין רש"י מעילה יז, א ד"ה טומאתו ולא שיעורו; תוספות שם ד"ה כל שטומאתו; פירוש המשנה לרמב"ם מעילה ד, ג), ואכמ"ל בזה.

באופן פשוט מהסוגיה בבבא קמא, נראה שהאב והתולדה יוגדרו כשמות נפרדים של טומאה שאינם מצטרפים, וכפי שנראה מדברי החזון איש.

הדברים הנטמאים

עד כה עסקנו בדרגות הטומאה כשלעצמן, כעת נדון בדברים הנטמאים מדרגות שונות של טומאה, ונראה כיצד נידון זה מושפע מההבנות השונות שהעלנו. כאמור, הגמרא בבבא קמא מחלקת בין אדם וכלים הנטמאים מאב הטומאה, לאוכלים ומשקים הנטמאים מוולד הטומאה.

א. טומאת אדם וכלים

מדוע אדם וכלים אינם נטמאים מדרגת וולד הטומאה? ר' אלחנן וסרמן, בספר 'קובץ הערות' (יט, 1), דן בשאלה הזאת ומציע שתי הבנות יסודיות:
א. אין בכוחו של וולד הטומאה לטמא אדם וכלים.
ב. אדם וכלים אינם יכולים להיטמא בדרגת שני לטומאה.

מהסוגיה בבבא קמא שעוסקת ביחס בין אבות ותולדות נראה באופן פשוט כהבנה הראשונה, שדין זה נובע מאופיו של וולד הטומאה לעומת אב הטומאה,⁴⁸ אך הקובץ הערות מביא את שיטת רבינו חננאל בדין חרב כחלל כראיה להבנה השנייה:

והנה בריש חולין (ב, ב) הביאו הרמב"ן ורשב"א שיטת ר"ח דבטומאת חרב הרי הוא כחלל, אם נגע כלי בראשון נעשה ראשון... ואף דראשון אינו מטמא כלי, צ"ל דהוא דוקא היכא דהכלי נעשה שני ובכלי א"א להיות טומאת שני, אבל הכא דהכלי נעשה ראשון, אפשר לכלי לקבל טומאה גם מראשון.

(קובץ הערות יט, 1)

רבינו חננאל מחדש שההלכה של חרב כחלל כוללת כלי שנוגע בראשון לטומאה, שנטמא אף הוא בדרגת ראשון לטומאה. הקובץ הערות מוכיח מדבריו שהסיבה שאדם

48 כך משמע גם מלשון הרמב"ם (הקדמה לסדר טהרות): "אבל האדם יהיה אב הטומאה ויהיה ראשון, ולא יהיה שני לעולם מן התורה ולא מדרבנן בטומאת מגע, לפי שכל וולד טומאה אינו מטמא אדם", וכך משמע מלשונו של רש"י בפסחים (יד, ב ד"ה נימא): "דמדאורייתא אין אוכלין ומשקין מטמאין כלי, שאין אוכל נעשה אב הטומאה" (אך עיין רש"י פסחים כ, ב ד"ה תלמוד לפני יהושע שם). הוכחה נוספת עולה משיטת התוספות (פסחים יז, א ד"ה רביעי) שיובא להלן הסובר שאוכלים ומשקים נעשים אב הטומאה לעשות את הנוגע בו ראשון לטומאה, ובכל זאת אדם וכלים הנוגעים בהם לא יטמאו. מוכח אפוא שההלכה שאוכלים ומשקים אינם נטמאים מוולד הטומאה נובעת ממעמדם של האבות והתולדות.

וכלים אינם נטמאים בוולד הטומאה אינו נובע מאופיו של וולד הטומאה, אלא מאי היכולת של אדם וכלים להיטמא בדרגת שני לטומאה, בעיה שאינה קיימת במקרה של חרב כחלל שנטמא בדרגת ראשון לטומאה.

בקטע נוסף, בספרו קובץ שיעורים (פסחים אות סז), הוא מפנה לשיטת הרמב"ן והרשב"א שחולקים על רבינו חננאל וסוברים שבראשון לטומאה לא נאמרה הלכה של חרב כחלל. ר' אלחנן מסביר ששיטה זו חולקת עקרונית על גישת רבינו חננאל, ומתבססת על ההבנה החלופית שלפיה אין בכוחה של התולדה לטמא אדם וכלים כלל, אף אם הם נטמאים בדרגת ראשון לטומאה.⁴⁹

יתכן להציע שהשאלה הזאת תלויה אף היא בהבנות היסודיות בדרגות הטומאה. הרמב"ן והרשב"א מבינים שחוסר היכולת של אדם וכלים להיטמא מהתולדה נובעת מחסרון מסוים בטומאת הוולד, או משום שמדובר בדבר שאינו טמא במהותו או משום שטומאתו נחלשת.⁵⁰ מכיוון שכך, אדם וכלים אינם מקבלים טומאה מהתולדה בשום אופן, אף כשהם נטמאים בדרגת ראשון לטומאה.

מנגד, רבינו חננאל נוקט בגישה האחרת שלפיה האבות והתולדות טמאים באותה מידה, ואי היכולת של אדם וכלים לקבל טומאה מהתולדה אינה נובעת מחסרון מסוים בטומאת הוולד, אלא מהעובדה שאדם וכלים אינם נטמאים בדרגת שני לטומאה. ונראה להסביר זאת על פי החלוקה שהוצעה בין שתי מערכות של טומאה. לאמור, אדם וכלים הם חלק ממערכת הטומאה של אבות ותולדות בלבד, וממילא הם אינם יכולים להיטמא בדרגת שני לטומאה, שאינו אב או תולדה.⁵¹ הדין של חרב כחלל הוא מקרה ייחודי שבו חפץ נטמא בוולד הטומאה ובכל זאת מוגדר כתולדה של הטומאה המקורית, שכן הוא נטמא בדרגת ראשון לטומאה.⁵²

49 ר' אלחנן הבין את יסוד מחלוקת הראשונים כדיון באופייה של טומאת אדם וכלים, אך ניתן להציע הבנה אחרת שלפיה נחלקו באופי הדין של חרב כחלל, שאינה נוגעת לעניינינו.

50 כפי שהערנו כבר, ההבנה הראשונה קרובה יותר לפשט הגמרא בבבא קמא (עיי' בספר פתחי דעת סי' ב).

51 בניגוד לשיטת הרמב"ם שצוטט לעיל שסובר שכל דרגות הטומאה מלבד האב עצמו נחשבים תולדות.

52 הקובץ הערות הבין שלדעת רבינו חננאל החרב נטמאת בדרגת ראשון, אך בחידושי הרמב"ן בחולין (ב, ב ד"ה אילימא) מבואר שלדעת רבינו חננאל חרב הנוגעת בוולד הטומאה נטמאת בדרגת אב הטומאה (עיי' גם בפירושי הרע"ב פסחים א, ו), וזאת כנראה על בסיס ההבנה שהוצעה לעיל שהחרב כחלל הוא אב טומאה עצמאי.

ב. טומאת אוכלים ומשקים

נראה כי ניתן להציע שלושה הסברים מדוע אוכל ומשקה נטמאים מוולד הטומאה:
 א. באוכל ומשקה קיימת רגישות יתר לטומאה ולכן נטמאים מדרגה הנמוכה של וולד הטומאה, זאת לעומת אדם וכלים שפחות רגישים לטומאה ולכן נטמאים מדרגת האב בלבד.

ב. אוכל ומשקה אינם שייכים לעולם של טומאה כלל אלא לעולם של פסול למצוותו, ולכן נטמאים מוולד הטומאה למרות שאינו טמא במהותו.⁵³ אדם וכלים שייכים לעולם של טומאה, ולכן נטמאים מהאב בלבד הטמא במהותו ולא מהתולדה.

ג. הבדל זה נובע משני מסלולים של טומאה:

- אדם וכלים שייכים למסלול של אבות ותולדות, ועל כן נטמאים מהאב בלבד.
- אוכלים ומשקים שייכים למסלול של שרשרת הטומאה, ולכן נטמאים אף מוולד הטומאה.

כעת נבחן כיוונים אלו באמצעות מספר סוגיות העוסקות ביסוד דין טומאת אוכלים:

ב.1. האם אוכלים ומשקים יכולים להיות אב הטומאה?

רבים מהראשונים כותבים שאוכלים ומשקים אינם יכולים להיות אב הטומאה, והם מביאים ראיה לדבריהם מהנאמר בגמרא בעירובין (קד, ב) שרק דברים שיש להם טהרה במקווה נטמאים בדרגת אב הטומאה.⁵⁴ כך כותב רש"י בסוטה:

תאמר באוכל שאינו נעשה אב הטומאה אפי' ע"י מת דכתיב (במדבר יט) וכל אשר יגע בו הטמא יטמא ומהכא נפקא לן טמא מת דמטמא אדם וכלים ועל כרחיך בטמא מת שיש לו טהרה במקוה כתיב דהא כתיב לעיל מיניה והוזה הטהור על

53 דהיינו, המגע עם עולם הטומאה יוצר פסול, אך יש דרגות שונות של פסול (שני, שלישי, רביעי) הנובעות מרמת הריחוק של החפץ מעולם הטומאה. כמובן שגישה זו מתבקשת יותר ביחס לדרגות הטומאה של שלישי בתרומה ורביעי בקודש, שהם תחומים של מצווה וקדושה.

54 אך עיין בביאור הגרי"פ פערלא על הרס"ג (לאוין עו עז עח ד"ה וגם עיקר) שדוחה ראייה זו. התוספות רי"ד (להלן) מביא ראייה נוספת מדברי הספרא (ויקרא דבורא דחובה ח, יב): "רבי עקיבא אומר יכול אפילו נגע באוכלים במשקים ובכלי חרס יהא חייב ת"ל בהמה מה בהמה מיוחדת שהיא אב הטומאה יצאו אלו שאינן אבות הטומאה", וכך מוכח גם מכמה סוגיות בבבלי (עיינין סוטה כט, א וחולין קכט, א). עיין גם שיטה מקובצת בבא קמא (כה, ב) בשם ה"ד ישעיה שמציע שני מקורות לך שאוכלים ומשקים אינם נעשים אב הטומאה.

הטמא ורחץ במים דבר שיש לו טהרה נעשה אב הטומאה במגע טמא מת על ידי מגע המת יצאו אוכלים ומשקין וכלי חרש שאין לו טהרה.

(כט, ב ד"ה שכן)

וכן פוסק הרמב"ם:

האוכלים לא יהיו אב טומאה לעולם לא מדברי תורה ולא מדבריהם...⁵⁵

(רמב"ם הלכות שאר אבות הטומאה י, ט)

עם זאת, יש ראשונים שכתבו שאוכלים ומשקים הנוגעים במת נעשים אב הטומאה. שיטה כזו מובאת בתוספות רי"ד בפסחים בשם רבינו שלמה בן היתום:

כך מצאתי שפי' גם רבינו שלמה בן היתום זצוק"ל בכריתות בפ' אמרו לו דתנן התם אכל אוכלין טמאין ושתה משקין טמאין באוכלין שהן אבות הטומאה מיירי דנגעי במת...⁵⁶

(תוספות רי"ד פסחים יז, א ד"ה רבינא)

דעה שלישית מובאת בתוספות בפסחים שמחלקת בין שני היבטים של אב הטומאה, היכולת לטמא אדם וכלים ומניין דרגות הטומאה:

מיהו יש לומר דאין נעשה אב הטומאה היינו דווקא לטמא אדם וכלים אבל לאוכלין ומשקין נעשה אב הטומאה.⁵⁷

(תוספות פסחים יז, א ד"ה רביעי)

ביסוד העניין נראה שדעות אלו נחלקו בהבנת דרגות הטומאה בכלל, וטומאת אוכלים בפרט. רבינו שלמה בן היתום סובר שדרגות הטומאה נבדלות בחומרתן בלבד, וממילא אין שום סיבה שאוכלים ומשקים הנוגעים במת לא יטמאו בדרגת אב הטומאה.

55 עיין גם רמב"ם שאר אבות הטומאה ז, ב שאוכל אינו מטמא אדם וכלים.

56 שיטה דומה מופיעה בפירוש המיוחס לרבינו גרשום על מסכת כריתות (יג, ב ד"ה אבל אכל אוכלין טמאין). כהוכחה לשיטתם הם מביאים את הנאמר במשנה בכריתות (ג, ג) שמי שאכל אוכלים טמאים (נקרא גם 'פסול גויה') ונכנס למקדש מתחייב בכרת, ורק אוכלים בדרגת אב הטומאה המטמאים את האדם מדאורייתא יכולים לחייב את האוכלם בחיוב על ביאת המקדש. שאר הראשונים סוברים שהכניסה למקדש בפסול גויה אינו מחייב בכרת, ולכן מפרשים את המשנה באופן אחר (עיין שיטה מקובצת שם אות ו בשם התוספות).

57 אך מדברי המיוחס לרבינו גרשום (בהערה הקודמת) מוכח שאוכל נטמא בדרגת אב הטומאה אף לטמא אדם וכלים.

להבנתו, ההבדל היחיד בין אוכלים ומשקים לאדם וכלים הוא ביכולת להיטמא מוולד הטומאה, הנובע מהרגישות היתירה של אוכלים ומשקים לעולם הטומאה.

השיטה החולקת עשויה לחלוק משני כיוונים אפשריים. יתכן והיא חולקת באופן נקודתי, שלמרות שלא קיימת מניעה עקרונית לכך שאוכל יקבל טומאה מדרגת אב הטומאה, המגע בין האוכל למת אינו מאפשר את העברת מלוא עצמת הטומאה מהמת לאוכל, ולכן האוכל נטמא בדרגת ראשון לטומאה בלבד.⁵⁸ אך ניתן להציע הסבר עקרוני יותר שמתייחס ליסוד דרגות הטומאה ולאופייה של טומאת אוכלים.

על פי הבנה זו דרגות הטומאה נבדלים במהותם, האב הטמא והתולדה הנטמאת. בנוסף, לשיטה זו טומאת אוכלים מוגדרת כפסול למצוותו ולא כטומאה, וכהוכחה לכך הם מציינים את היכולת להיטהר במקווה. לאמור, אדם וכלים שנטהרים במקווה הם חלק מעולם הטומאה, אוכלים ומשקים שאינם נטהרים במקווה אינם חלק מעולם הטומאה, אלא מדובר בפסול למצוותו. מכאן להבדל בעניין דרגות הטומאה. בעוד אדם וכלים, שהם חלק מעולם הטומאה, נטמאים בדרגת אב הטומאה, הטמא במהותו, אוכלים ומשקים, שאינם חלק מעולם הטומאה, נטמאים בדרגת וולד הטומאה בלבד.

השיטה הממוצעת של התוספות בפסחים תומכת בקיומם של מסלולים נפרדים של טומאה, מסלול של אבות ותולדות שמכיל אדם וכלים בלבד, ומסלול של שרשרת הטומאה שמכיל אף אוכלים ומשקים. מה שמתחדש בדבריהם הוא שאב הטומאה שייך לשני המסלולים, ההגדרה ההלכתית של אב הטומאה לטמא אדם וכלים, ודרגת אב הטומאה במניין שרשרת הטומאה לטמא ראשון ושני. לאור זאת, אוכלים ומשקים נטמאים בדרגת אב הטומאה בשרשרת הטומאה, אך אין בהם את החלות ההלכתית של אב הטומאה המטמא אדם וכלים.⁵⁹

58 כך משמע בדברי השיטה מקובצת בבא קמא (כה, ב) שכותב שאוכל הנוגע במת נטמא בתורת טמא שרץ ולא בתורת טמא מת, שהרי "כל עיקר אוכלין ומשקין כי כתיבי בשרץ הוא דכתיבי". ויתכן שהסיבה לכך הוא שאוכל אינו חלק מעולמו של המת, וזאת בשונה מכלים שיש את תכריכי המת ואת כלי המלחמה שגורמים למוות (כך הציע מו"ר הרב משה ליכטנשטיין שליט"א). אך יש להוסיף שהבנה זו מניחה שיש במת שני מקורות של טומאה, הטומאה הייחודית בדרגת אבי אבות הטומאה, שאינה שייכת באוכל ומשקה, וטומאת נוספת בדרגת אב הטומאה הקיימת בכל אבות הטומאה, שהבולט ביניהם הוא השרץ.

59 לחילופין, יתכן שהאוכל נעשה אב הטומאה לכל דבר ועניין אלא שהמגע בין אוכל לאדם וכלים אינו מאפשר העברת טומאה. ראה במאמרו של הרב אברהם סתיו: "ההיגיון בכללי העברת הטומאה", מעלין בקודש גיליון כ"ה.

ב.2. טומאה או פסול

נמצאנו למדים שאחת ההשלכות המרכזיות בהבנת דרגות הטומאה היא בשאלה היסודית האם טומאת אוכלים מוגדרת כטומאה או כפסול. וניתן להצביע על מספר דיונים בטומאת אוכלים ומשקים הנוגעים בשאלה היסודית הזאת:

א. **מניין המצוות:** הרמב"ם בספר המצוות מונה שלושה עשר סוגי טומאה (מצוות עשה צו-קח), רובם מקורות עצמאיים של טומאה, מלבד טומאת אוכלים ומשקים (מצוות עשה צח) שנמנית כמצווה נפרדת למרות היותה תולדה של טומאה אחרת.⁶⁰ הבדל נוסף עולה מהניסוח של הרמב"ם. בשונה משאר סוגי הטומאה שהמצווה עוסקת בהיותם טמאים ומטמאים, ביחס לטומאת אוכלים הרמב"ם כותב שהמצווה היא "לדון בטומאת אוכלין ומשקין". ניסוח קיצוני יותר מופיע בספר החינוך (מצוה קס) שכותב: "שנצטוינו בשמירת טומאת אוכלין ומשקין, ולהתנהג בענין על פי התורה".⁶¹ כמו כן, בעוד שלגבי טומאת כלים הרמב"ם כותב (הקדמה להלכות כלים): "ענין אלו ההלכות לידע כלים שמקבלין טומאה מכל אלו הטומאות", ביחס לטומאת אוכלין הוא כותב (הקדמה להלכות טומאת אוכלין): "מצות עשה אחת, והיא דין טומאת אוכלין ומשקין והכשרן". ניסוחים אלו מחזקים את הגישה שלפיה טומאת אוכלים אין בה טומאה ולא קבלת טומאה, אלא מדובר בפסול למצוותו שדורש התנהגות מיוחדת. אפשר שמהסיבה הזאת הרמב"ם מונה אותה כמצווה נפרדת.

מאידיך גיסא, הרס"ג (מצוות קנח-קסח) מונה תולדות נוספות לצד מקורות הטומאה שלהם, בדומה לטומאת אוכלים. יתכן אפוא שלדעת רס"ג טומאת אוכלים אינה שונה משאר טומאות, בניגוד לגישת הרמב"ם.

ב. **לטמא אחרים:** בטומאת אוכלים נאמר דין מיוחד, שאוכל אינו מטמא אוכל אחר הנוגע בו, וכלשון הגמרא בפסחים (יד, א): "הוא - טמא, ואין עושה כיוצא בו טמא".⁶² הלכה זו מייחדת את טומאת אוכלים, שכן בטומאת אדם וכלים העברת

60 הרמב"ם אינו מונה דוגמאות נוספות של תולדות טומאה, כגון טומאת כלים. אך ספר החינוך (להלן) מביא את טומאת כלים כנספח לטומאת אוכלים ומשקים, וצ"ע בזה.

61 יש להשוות ללשונו של ספר החינוך בשאר סוגי הטומאות, עיין מצוות קנט-קסא, קסו, קסט, קעב, קעז-קעח, קפ-קפב. אך עיין מצווה שצח שמופיעה לשון דומה ביחס לטומאת מת, וצ"ע בזה.

62 בגמרא בפסחים (יד, א) מובאת מחלוקת לגבי התחומים של תרומה וקדשים, ונעסוק בכך להלן.

טומאה מתרחשת אף בנגיעה עם 'אותו המין', דהיינו אדם באדם וכלים בכלים.⁶³ אמנם, לדעת חלק מהראשונים (עיין רש"י פסחים יט, א ד"ה א"ל) יש אמוראים החולקים על הקביעה הזאת וסוברים שאוכל מטמא אוכל, בדומה לשאר סוגי טומאה.

כמו כן, הראשונים נחלקו האם אוכל מטמא משקה מדאורייתא. לדעת רש"י (שם) והתוספות (שם טו, ב ד"ה רבי יוסי) אוכל מטמא משקה הנוגע בו, למרות שאינו מטמא אוכל. לעומתם, הרמב"ם סובר שאוכל אינו מטמא משקה מהתורה (עיין רמב"ם שאר אבות הטומאה ז, א-ב; י, י).⁶⁴ נמצא, שלדעת הרמב"ם אוכל אינו מטמא כלל מדאורייתא, לא כלי לא אוכל ולא משקה.

מהו שורש המחלוקת? נראה שהרמב"ם, לשיטתו, סובר שטומאת אוכלים מוגדרת כפסול בעלמא, ולכן בשונה משאר סוגי טומאה היא אינה מטמאת אחרים.⁶⁵ מאידך גיסא, הדעה שסוברת שאוכל מטמא אף אוכל אחר הנוגע בו משווה את טומאת אוכלים לשאר סוגי טומאה, כך שמדובר בטומאה של ממש. השיטה האמצעית, שסוברת שאוכלים מטמאים משקים ולא אוכלים, עשויה להתבאר בשני אופנים:

1. יתכן שסוברת שטומאת אוכלים מוגדרת כפסול, אך המשקה טפל לאוכל ולכן נפסל במגע עם האוכל. כך משמע קצת בגמרא בפסחים (יה, ב) שמגדירה את הטומאה הזאת כ'חומרא דמשקין', דהיינו הפסול חל בעקבות אופייה הייחודית של המשקה כטפל לאוכל.
2. יתכן שסוברת שטומאת אוכלים היא טומאה של ממש, אלא שיש להבדיל בין שני מסלולים של טומאה:

63 הנאמר בגמרא בפסחים (יט, ב) ש'כלים אינם מטמאים כלים' פירושו שכלים הטמאים בדרגת ראשון לטומאה, אך כלים הטמאים בדרגת אב הטומאה מטמאים כלים אחרים (עיין אהלות א, ב ורש"י ברכות נב, ב ד"ה אין כלי).

64 כך מפורש גם בדברי הרמב"ם בהקדמה לסדר טהרות (עמ' יז במהדורת הרב קאפח), שכותב שטומאת שלישי ורביעי הם מדרבנן בלבד [ו'אין האוכל הזה מטמא אחר לעשותו שלישי אלא מדרבנן כפי הכלל שהזכרנו']. אך הבנה זו אינה מוסכמת באחרונים; עיין קרית ספר (שאר אבות הטומאה פ"ז), מקדש דוד (לט, א), חידוש הגר"י (מנחות נד, א), צ"ח פסחים (טו, ב אות טט), מי נפתוח (אמנה אות קיט) וגליונות החזון איש על המקדש דוד (לעיל).

65 לא ניתן להסביר את שיטתו מהטעם של היחלשות טומאה, שהרי דין זה נאמר אף לגבי אוכל ראשון שאינו שונה בדרגת טומאתו מאדם ראשון או כלי ראשון המטמאים אוכלים ומשקים.

- אדם וכלים - מסלול של אבות ותולדות, המטמא את מינו ואת שאינו מינו.
- אוכלים ומשקים - מסלול של דרגות טומאה, המטמא את אינו מינו בלבד, ולכן משקים גם כן נטמאים.

ג. דין 'מקום טהור': מקום נוסף שבו ניתן לבחון את מעמדה של טומאת אוכלים הוא לגבי דין 'מקום טהור' הנאמר באפר חטאת. בתורה נאמר שאת אפר החטאת יש להניח ב"מקום טהור" (במדבר יט, ט), ונחלקו התנאים במשנה בפרה (י, ג) בדינו של אפר חטאת שהניחו על גבי אוכל טמא. לדעת חכמים אוכל טמא אינו נחשב מקום טהור, ואילו לדעת רבי יוסי אוכל טמא נחשב מקום טהור. הר"ש מסביר שהתנאים נחלקו איזה סוגי טומאה נכללים בדין 'מקום טהור'. רבי יוסי סובר שרק אב הטומאה נכלל בדין זה, ואילו רבנן סוברים ש"טהור מכל טומאות בעינן".

אולם, דינם של אדם וכלים הטמאים בדרגת ראשון אינו מבואר במשנה. ניתן אפוא לדייק שלשיטת רבי יוסי דווקא אוכלים ומשקים מופקעים מדין זה, שכן אינם נטמאים בדרגת אב הטומאה כלל, אך אדם וכלים שיש בהם את היכולת להיטמא בדרגת אב הטומאה נכללים בדין זה אף כשנטמאים בדרגת ראשון לטומאה בלבד.⁶⁶

אם כנים הדברים, יתכן להציע שהתנאים נחלקו בנידון דידן.⁶⁷ רבי יוסי סובר שטומאת אוכלים מוגדרת כפסול בעלמא, ולכן אינה נכללת בדין 'מקום טהור'.⁶⁸ רבנן, לעומת זאת, עשויים לחלוק על כך בשני אופנים. יתכן שהם חולקים בהבנת אופי טומאת אוכלים, ולדעתם טומאת אוכלים מוגדרת כטומאה של ממש, וממילא נכלל בדין זה. לחילופין, יתכן שהם מסכימים להבנה העקרונית בטומאת אוכלים, אך מרחיבים את דין 'מקום טמא' לכלול את כלל סוגי הטומאה, לרבות הפסול של טומאת אוכלים.

66 כך מדייק בספר פתחי דעת סימן יא.

67 להבנות אחרות עיין בפירושו הרמב"ם והמשנה אחרונה על המשנה.

68 לפי זה, כוונת הר"ש היא שטומאת אוכלים ומשקים שהיא בדרגת ראשון לטומאה אינה מוגדרת כטומאה אלא כפסול [לפי זה "טהור מכל טומאות" פירושו אף מטומאות שנידונות כפסול, אך זה קצת דחוק], וזאת בהתאם לשיטת רוב הראשונים (לעיל) שאוכלים ומשקים אינם נטמאים בדרגת אב הטומאה.

ד. **סופו לטמא טומאה חמורה:** הגמרא בכמה מקומות מביאה ברייתא הקובעת שכל ש'סופו לטמא טומאה חמורה'⁶⁹ אינו צריך הכשר (זבחים קה, א; חולין קכא, א; נידה נא, א), ונחלקו הראשונים באיזה הכשר מדובר. רש"י בכמה סוגיות (עיין לדוג' רש"י חולין קכא, א ד"ה נבלת) מפרש שאינו צריך 'הכשר מים' אבל נדרש עדיין מגע עם שרץ בכדי שהחפץ יקבל טומאה. אך רוב הראשונים מפרשים שאף אינו צריך 'הכשר שרץ', כלומר שטמא גם בלי ששרץ יגע בו.⁷⁰ כעת, עולה השאלה כיצד החפץ נטמא ללא מגע עם מטמא חיצוני. ונראה לבאר זאת על פי שתי ההבנות היסודיות בדין זה:

- החפץ נטמא ממגע עם הנבילה עצמה, כך שמדובר ב**טומאת נבילה מוחלשת**. כך נראה מלשונו של הרשב"א (נדה נא, א ד"ה נהי) שכותב: "דממגע עצמה מקבלת טומאת אוכלין". זאת לעומת שיטת רש"י הסובר שמדובר ב**טומאת אוכלים**, ועל כן נדרש מגע שרץ.
- החפץ נטמא ב**טומאת אוכלים**, והחידוש הוא שעצם המציאות של סופו לטמא טומאה חמורה מחילה טומאת אוכלים.⁷¹ ויתכן שזאת כוונת רש"י בנידה (ג, ב ד"ה טמא) שכותב: "דמעצמו באה עליו טומאה משחשב עליו".^{72 73}

נראה ששתי הגישות האלו חלוקות בהבנת טומאת אוכלים. לפי הגישה השנייה טומאת אוכלים מוגדרת כפסול ולא כטומאה, ומשכך ניתן לדבר על חלות טומאת אוכלים ללא

69 כל דבר העתיד להיטמא בטומאה חמורה של אב הטומאה נטמא כבר כעת בטומאה קלה של ראשון לטומאה. דוגמא לכך היא נבילה המפרכסת שאינה טמאה בטומאת נבילה אך נטמאת בראשון לטומאה של טומאת אוכלין.

70 עיין בפירושי הר"ש והרמב"ם על המשנה בטהרות (א, א) ורמב"ם אבות הטומאה (ג, ב).

71 כך משמע בדברי החזון איש לעיל בעניין צירוף דרגות טומאה שונות.

72 שיטת רש"י אינה עקבית בכך, ועיין גם רש"י זבחים (קה, א ד"ה אמרי במערבא).

73 נפקא מינה אפשרית בין שתי ההבנות היא בהבנת הצורך במחשבה, שהרי באופן פשוט מחשבה היא הלכה מובהקת של טומאת אוכלים. אך לפי ההבנה האחרת המחשבה נדרשת בכדי להכשיר את האוכל שמצטרף אל הנבילה לקבלת טומאה מהשרץ הנוגע בו, אך הנבילה עצמה נטמאת בטומאה קלה אף ללא מחשבה משום שמדובר בטומאת נבילה (ראה רש"י זבחים קה, ב ד"ה צריכה מחשבה וגליון הש"ס שם). ויש להוסיף שעל אף שבכמה משניות מפורש שהדין של סופו לטמא טומאה חמורה דורש מחשבה, יש סוגיות שנראה מהם שהדרישה הזאת אינה מוסכמת לחלוטין (עיין נידה ג, ב וזבחים דף קה, א, ועיין גם תוספות בבא קמא עז, א ד"ה פרה מטמא).

מגע עם מטמא חיצוני.⁷⁴ לעומת זאת, הגישה הראשונה סוברת שטומאת אוכלים היא טומאה לכל דבר ועניין, וממילא לא תיתכן טומאת אוכלים ללא מגע עם טומאה.⁷⁵

ב.4. ההיגיון בטומאת אוכלים כפסול

מהו ההיגיון בכך שטומאת אוכלים ומשקים מוגדרת כפסול ולא כטומאה, ובמה היא שונה מטומאת אדם וכלים?

יתכן להסביר זאת על פי מה שייסד מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל⁷⁶ שמקבלי הטומאה ככלל שייכים לעולמו של האדם. עולם האדם מתחלק באופן בסיסי לשתי קטגוריות, כלים ואוכלים. ברם, קטגוריות אלו חלוקות באופיין ובמהותן. כלים בהגדרתם הם תוצר מלאכותי, יציר כפיו של האדם. האדם מעניק לכלי את צורתו ואת אופיו הייחודי, ולמרות שחומר הגלם של הכלי מקורו בטבע, פנים חדשות באו לכאן. מאידך, אוכל ומשקה הם טבעיים במהותם, ואף שעוברים תהליך הכשרה לאכילה הם עדיין מוגדרים כאוכל לפני תהליך זה. מכיוון שכך, המושג של טומאה שייך לאדם וכליו בלבד, ואילו אוכלים ומשקים נפסלים אך אינם נטמאים.

ב.5. בין טומאת אוכלים לטומאת משקים

עד כה התייחסנו לטומאת אוכלים ומשקים כאל הלכה אחת של טומאה, אך יש לעמוד על כך שקיימים מספר הבדלים משמעותיים בין שתי ההלכות האלו של טומאות, טומאת אוכלים וטומאת משקים:

א. מניין המצוות: מוני המצוות נחלקו האם למנות את טומאת אוכלים וטומאת משקים כמצווה אחת או כשתי מצוות נפרדות. הרמב"ם (מצוות עשה צח) מונה אותם כמצווה אחת,⁷⁷ אך רס"ג (מצווה קסו-קסח) מונה אותם כמצוות נפרדות, וכפי שכתב הרב ירוחם פישל פערלא:

אוכל. ומשקה... מנה טומאת אוכלין וטומאת משקין כל אחת בפ"ע כדכתיבי בקרא. דכתיב מכל האוכל אשר יאכל אשר יבוא עליו מים יטמא. וכל משקה

74 הביטוי 'הכשר שרץ' תומך בהבנה הזו, שהמגע עם השרץ מכשיר את חלות הפסול, אך אם מדובר בטומאה של ממש השרץ אינו מכשיר אלא מטמא.

75 זאת ועוד, שלפי הבנה זו טומאת נבילה כוללת בתוכה שתי דרגות של טומאה, טומאת אב וטומאת תולדה, מה שלכאורה תומך בגישה שלפיה האבות ותולדות הם שם אחד של טומאה, וממילא אף טומאת אוכלים מוגדרת כסוג של טומאה.

76 עיין שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין טהרות עמ' 14-21 ועמ' 49, ו'מנחה טהורה' עמ' 15-21.

77 עיין גם בכותרת להלכות טומאת אוכלין.

אשר ישתה בכל כלי יטמא. הרי שחילקן הכתוב וכתב דין אוכל בפ"ע ומשקה בפ"ע וגם חלוקים בדיניהם...

(ביאור הרב פערלא על ספר המצוות לרס"ג, עשין קסו-קסח)

יתכן אפוא שלדעת רס"ג טומאת אוכלים וטומאת משקים נבדלים במהותם.⁷⁸

ב. לטמא אחרים: בגמרא בפסחים (טו, ב - טז, א) מובאת מחלוקת בין התנאים ביחס לאופייה של טומאת משקים, כאשר בשתיים מהדעות מצאנו חילוקים בין טומאת אוכלים וטומאת משקים. רבי אלעזר סובר שמשקים אינם נטמאים מהתורה כל עיקר, בעוד שאוכל נטמא מהתורה.⁷⁹ מוקד נוסף הוא בשיטת רבי מאיר, הסובר שמשקה מקבל טומאה אך אינו מטמא, ונחלקו הראשונים מהי שיטתו ביחס לטומאת אוכלים. רש"י (פסחים יט, א ד"ה אמר ליה) והתוספות (פסחים טו, ב ד"ה רבי יוסי) סוברים שאוכלים מטמאים אחרים, ואילו הרמב"ם (שאר אבות הטומאה ז, א-ב) סובר שאוכלים אינם מטמאים אחרים, בדומה למשקים. נמצא שבעוד הרמב"ם משווה את טומאת משקים וטומאת אוכלים, רש"י והתוספות מחלקים ביניהם.

ג. הכשר זרעים: 'הכשר' הוא אחד מהדרישות הבסיסיות בקבלת טומאת אוכלים.⁸⁰ בגמרא בפסחים (יה, ב) מפורש שמשקה אינו דורש הכשר כדי לקבל טומאה. אולם, הראשונים נחלקו בטעם הדבר שמשקים נטמאים ללא הכשר. רש"י (שבת יד, ב ד"ה גזירה) מסביר שבשונה מאוכל, משקה אינו דורש תיקון נוסף כדי לקבל טומאה, וכך נראה גם מלשונו של הרמב"ם (הקדמה לסדר טהרות). מאידך גיסא, המאירי (שבת יד, א ד"ה ט' כלים) כותב שהסיבה שמשקים לא צריכים הכשר הוא משום ש"הכשרן בעצמן", דהיינו שבאופן עקרוני אף משקים נדרשים להכשר אלא שבשונה מאוכלים המשקים יכולים להכשיר את עצמם.

באופן פשוט, נראה שרש"י והמאירי נחלקו בהבנת אופי דין ההכשר. בעוד שרש"י מבין שהכשר הוא הלכה בשם אוכל,⁸¹ ולכן אינו שייך במשקים, המאירי סובר

78 אך יש לציין שהרב ירוחם פישל פערלא דייק זאת מדברי הרס"ג בפיוט תרי"ג מצוות, שעליו מבוסס ספרו, ואילו בהוצאה החדשה של ספר המצוות לרס"ג (בהוצאת מכון בן-צבי, עמ' 68 ובאזהרות שורה 152) מבואר שהרס"ג מנה את שתי הטומאות כמצווה אחת, בדומה לשיטת הרמב"ם.

79 הגמרא מסבירה שלדעת רבי אלעזר הלשון "יטמא" הנאמר לגבי משקה פירושו הכשר, וזאת לעומת ה"יטמא" הנאמר לגבי אוכלים שפירושו טומאה ממש.

80 עיין ויקרא י"א פס' לד ופס' לח, ורמב"ם טומאת אוכלין א, א.

81 כלשון הגמרא בחולין (ק"ח, א) "פירות שלא הוכשרו, כתנור שלא נגמרה מלאכתו דמי".

שהכשר הוא הלכה בקבלת הטומאה,⁸² ועל כן נאמר במשקים כמו באוכלים. אך לעניינינו, יתכן להציע ששתי השיטות מסכימות שההכשר הוא הלכה בקבלת הטומאה, והמחלוקת ביניהם היא בהבנת האופי של טומאת אוכלים וטומאת משקים. המאירי סובר שטומאות אלו דומות באופיין, לעומת רש"י שסובר שהטומאות נבדלות באופיין.

ד. **שיעור טומאה:** הראשונים נחלקו לגבי שיעור מהתורה לקבלת טומאה בטומאת אוכלים. רש"י (ויקרא יא, לד ד"ה מכל האכל) והרמב"ם (טומאת אוכלין ד, א) סוברים שאוכל נטמא בכל שהוא, ואילו רבינו תם (ספר הישר סי' שיד) סובר שקבלת טומאת אוכלים מהתורה הוא כביצה, ומדרבנן בכל שהוא. לעומת זאת, לגבי טומאת משקים מוסכם הדבר ששיעור קבלת הטומאה הוא בכל שהוא.⁸³ נמצא, שלדעת רבינו תם קיים הבדל משמעותי בשיעור הטומאה באוכלים ובמשקים, וכך מפורש גם בתוספתא בטבול יום (א, ו): "חומר במשקין שהמשקין תחלה לעולם ומטמאין כל שהן".

הבדל נוסף עולה לגבי שיעור העברת טומאה. בטומאת אוכלים מוסכם שהשיעור להעברת טומאה הוא כביצה, ואילו בטומאת משקים נחלקו הראשונים. יש סוברים ששיעורו ברביעית, ואחרים סוברים ששיעורו בכל שהוא (עיין תוספות פסחים יד, א ד"ה דאיכא).

מהו ההסבר להבדלים אלו? ניתן מצד אחד להבין זאת באופן טכני, שבעוד שלגבי אוכל קיימת יחידה מוגדרת, לגבי משקה קשה לדבר על יחידה מוגדרת, ולכן אין מקום לשיעור וטומאתו בכל שהוא.⁸⁴ אך ניתן להציע הבנה אחרת שלפיה הבדל זה משקף חילוק יסודי יותר בין טומאת אוכלים וטומאת משקים.⁸⁵

82 כלשון הגמרא בחולין (שם): "הכשר תחלת טומאה הוא".

83 עיין רש"י פסחים (יז, ב ד"ה אבל), רמב"ם טומאת אוכלין (ד, ב), וכך עולה בדברי רבינו תם בתוספות בפסחים (יד, א ד"ה דאיכא). אך עיין רש"י עבודה זרה לא, א ד"ה ומטמא ור"ש מכשירין ו, ז ואכמ"ל בזה.

84 כך הסביר מו"ר הרא"ל זצ"ל (עיין שיעור הרב אהרן ליכטנשטיין טהרות עמ' 76).

85 נציין שלפי ההבנה הראשונה השיעור כביצה הוא הלכה בשם אוכל, ואילו לפי ההבנה השנייה הוא הלכה בחלות הטומאה. נפקא מינה אפשרית עולה לאותן שיטות שסוברות ששיעור כביצה נדרש להעברת טומאה ולא לקבלת טומאה (רש"י והרמב"ם), מה יהיה הדין בשני חצאי כביצה שנטמאו כבר ונצטרפו לאחר מכן לשיעור כביצה. אם שיעור כביצה היא הלכה בשם אוכל (אלא שרק העברת טומאה דורשת שם אוכל) הרי שהצירוף הזה יועיל, אך אם מדובר בהלכה בחלות הטומאה צירוף זה לכאורה לא יועיל שהרי הטומאה לא השתנתה. (עיין שער המלך ברכות ו, א)

ה. **טהרה מטומאה:** הרמב"ם פוסק (טומאת אוכלין ב, יח; כא) שבעוד שאוכל שנסרח מאכילת כלב נטהר מטומאתו, משקה שנסרח נשאר בטומאתו לעולם.⁸⁶ הראב"ד (השגות הראב"ד שם הלכה כא) חולק על הרמב"ם, ולדעתו אין הבדל בדין זה בין אוכל למשקה, ובשניהם אם נסרח מאכילת כלב נטהר מטומאתו.⁸⁷ נמצא שלשיטת הרמב"ם טומאת משקים אין לה טהרה עולמית,⁸⁸ ויתכן שמדובר בביטוי נוסף להבדל המהותי בין טומאת משקים לטומאת אכלים.

ב.6. טומאת משקים כפסול

כיצד ניתן להסביר הבדלים אלו?

לאור כל האמור לעיל ניתן להציע שההבדל נעוץ בהגדרות של טומאה ופסול. אם עד כה חשבנו שטומאת אוכלים בכללותה נחשבת פסול ולא טומאה, כעת ניתן לחשוב על גישה חדשה שמבדילה בין אוכל ומשקה. דהיינו, שדווקא טומאת משקים מוגדרת כפסול, ואילו טומאת אוכלים מוגדרת טומאה של ממש.⁸⁹

ברם, הבנה זאת תלויה בשתי סוגיות בגמרא פסחים שלכאורה סותרות זו את זו. בגמרא בפסחים בדף יד ע"ב, ביחס לדין משמרת בתרומה, נאמר שלשיטת רבי מאיר שמשקה

86 מרכבת המשנה (שם הלכה יד) מביא הוכחה לשיטת הרמב"ם מהתוספתא בטבול יום (עפ"י גירסת הר"ש בטבול יום ב, א): "חומר במשקין שאין באוכלין שהמשקה לעולם מיטמא". אך עיין כסף משנה (הלכה כא) שמביא גירסא אחרת בדברי הרמב"ם שלפיה אין הבדל בין משקה לאוכל בעינין זה.

87 המחלוקת הוא בהבנת שיטת חכמים המובאת בתורת כהנים (ספרא פרשה ח פרק ט אות ד) ש"אין משקים יוצאים לא לידי עופות ולא לידי פרה". להבנת הרמב"ם חכמים סוברים שמשקה אינו נטהר לעולם, ואילו להבנת הראב"ד המשקה ראוי עדיין לבהמה ולכן נשאר בטומאתו.

88 המשקים אמנם יכולים להיטהר בזריעה (פסחים לד, ב), אך מסתבר שדין זה שונה, שיסודו בכך שהמים הופכים להיות חלק מהמקווה. (עיין רש"י שם ד"ה מי החג, ועיין גם אור זרוע הלכות מקוואות סי' שלה)

89 כך ניתן להבין את כלל ההבדלים שצוינו לעיל: א. שיטת רס"ג לגבי מניין המצוות - טומאות אלו נמנות כמצוות נפרדות משום שהאחד הוא טומאה (אוכלים) והשני הוא פסול (משקים). ב. שיטת רש"י ותוספות לגבי לטמא אחרים - בשונה מאוכלים, משקים אינם מטמאים אחרים משום שמדובר בפסול בלבד. ג. שיטת רש"י לגבי הכשר - הכשר כהלכה של טומאה נאמר באוכלים בלבד ולא במשקים משום שמדובר בפסול ולא בטומאה. ד. שיטת רש"י והרמב"ם לגבי שיעור טומאה - שיעור כביצה בטומאת אוכלים הוא הלכה בקבלת טומאה, ולכן טומאת משקים שאינה הלכה של טומאה שיעורה בכל שהוא. ה. שיטת הרמב"ם לגבי משקה שנסרח - למשקים אין טהרה עולמית משום שמדובר בפסול ולא בטומאה.

נטמא ואינו מטמא אחרים, טומאת משקים מוגדרת כפסול ולא כטומאה. מאידך גיסא, הגמרא בפסחים (טז, א) מחלקת בין רביעי בקודש שמוגדר כפסול בעלמא, לטומאת משקים שלמרות שאינה מטמאת אחרים מוגדרת כטומאה, ולכן קודש הנוגע בו נפסל. אם כן, רואים שגם אם הטומאה לא מטמאה אחרים, אין היא מוגדרת כפסול בהכרח.

ביישוב סתירה זו, הצ"ח (פסחים טו, ב אות נח) מציע שהדבר תלוי במקור לטומאת משקים. לשיטת רש"י (טז, א ד"ה טהור) שלומדים את טומאת משקים מהמילה 'טמא' הכתובה לגבי משקים, מדובר בטומאה של ממש. לעומת זאת, לשיטת ר' יוסף מירושלים המובא בתוספות (טו, ב ד"ה רבי יוסי) שטומאת משקים נלמדת מהמילה 'טמא' הכתובה לגבי אוכלים, מדובר בפסול ולא בטומאה.⁹⁰

ב.7. טומאת משקים כטומאה חדשה

אולם, ניתן להציע גישה אחרת שלפיה טומאת משקים אכן מוגדרת כטומאה, אך בשונה מטומאת אוכלים שבה קיימת תופעה של קבלת טומאה, בטומאת משקים המגיע עם הטומאה יוצרת טומאה חדשה. את הגישה הזאת ניתן לבסס על שתי חומרות יוצאות דופן שנאמרו במשקים: א. משקים מטמאים כלים ב. משקים שנטמאו נעשים ראשון לטומאה.

הגמרא בפסחים (יז, ב) מביאה את שיטת רבי יהודה שמשקים מטמאים כלים מדאורייתא,⁹¹ ובגמרא בשבת (יד, ב) מבואר שמשקים מטמאים כלים לכל הפחות מדרבנן אטו משקה הזב. אולם קביעה זאת סותרת לכאורה את הנאמר בגמרא בבבא קמא שאדם וכלים אינם נטמאים מוולד הטומאה. הפני יהושע בפסחים כותב ששיטת רבי יהודה אכן חולקת על הקביעה של הגמרא בבבא קמא:

ותיפוק ליה דקיי"ל דכלים אינם מקבלין טומאה אלא מאב הטומאה ובמשקין הא אין נעשין אב הטומאה לעולם, וע"כ משמע הכא דהך מילתא לאו הלכה פסוקה היא כ"כ אלא הא דאמרינן כה"ג בריש ב"ק (ב, ב) ובכמה דוכתי דאב הטומאה

90 הצעה דומה מופיע בשו"ת אגרות משה קדשים וטהרות (א, לא). להסברים נוספים ביישוב הסתירה בין הסוגיות, עיין תוספות הרא"ש פסחים טז, א ד"ה איקרי כאן, מהרש"א בחידושי הלכות שם ד"ה גמ' מי אמר שמואל, שפת אמת שם ד"ה בגמ' מתקיף לה.

91 בהמשך הסוגיא השיטה הזאת אמנם נדחית, אך יש להעיר ששיטתו מופיעה גם בתורת כהנים (ח, פט).

דוקא הוא דמטמא אדם וכלים ולא ולד הטומאה היינו לפי המסקנא דהכא שחזר ביה ר"י.⁹²

(פני יהושע פסחים ד"ה אמר מר)

אולם, לאור ההבנה החדשה שהוצעה באופי טומאת משקים ניתן להציע תירוץ אחר, והוא שטומאת משקים איננה קבלת טומאה במובן הרגיל, כחלק משרשרת ההיטמאות, אלא מדובר בטומאה חדשה. מכיוון שכך, למרות שמצד דרגות הטומאה טומאתו היא שוות ערך לדרגת הראשון, מצד הגדרת הטומאה היא דומה לאב הטומאה שבכוחה לטמא כלים, בדומה למשקה הזב.⁹³

ואכן, גישה כזאת עולה בדברי הרמב"ם (שאר אבות הטומאה ז, ב; ו, י) שמחדש שכלים אינם נטמאים אלא ממשקים הבאים מחמת אב הטומאה, ולא ממשקה הבא מטומאת ידיים שמקורה בגזירה דרבנן,⁹⁴ ונראה שהסיבה לכך היא שדווקא משקים הבאים מחמת אב הטומאה מקבלים את כוחו של האב לטמא כלים.

אם כנים הדברים, ניתן להסביר באופן זה חידוש נוסף שמופיע ברמב"ם בעניין טומאת ידיים. הרמב"ם (שאר אבות הטומאה יב, יב) מחלק בין כל ראשון לטומאה שנוגע בו ביד אחת, שמטמא את אותה היד בלבד ולא את היד השנייה, לבין טומאת משקים שבה הנגיעה ביד אחת מטמאת את שתי הידיים. חילוק זה מתבסס כנראה על שני מסלולים בטומאת ידיים. מסלול אחד היא טומאת היד כשלעצמה, ומסלול נוסף שמוגדרת כטומאת הגוף לעניין הידיים.

נגיעה בכל ראשון לטומאה גורמת לטומאת ידיים מהסוג הראשון בלבד, אך הנגיעה במשקים טמאים שבכוחה לטמא כלים גורמת לסוג השני של טומאת ידיים, המוגדרת כטומאת האדם לעניין הידיים שלו. נמצאנו למדים שלמרות שמצד דרגת הטומאה טומאת משקים זהה לראשון לטומאה, והנוגע בו נעשה שני לטומאה, מצד הגדרת הטומאה היא זהה לדרגת אב הטומאה, ולכן בכוחה לטמא אדם וכלים.⁹⁵

92 הפני יהושע אינו מתייחס לגזירה דרבנן של טומאת כלים שמוסכמת לכל השיטות.

93 מכאן הוכחה נוספת לפיצול בין שני מסלולים של דרגות טומאה, ויש כאן מצב הפוך מטומאת אוכלים הנוגעים במת לשיטת התוספות בפסחים.

94 לדעה החולקת עיין תוספות שבת (יד, ב ד"ה אלא במשקין) והשגות הראב"ד על ההלכות הנזכרות.

95 אולם, בשונה מכלים, אין בכוח המשקה לטמא אדם מדאורייתא, וזאת משום שבאדם נאמר דין נוסף שאין אדם נעשה שני לטומאה. נמצאנו למדים מכאן גישה חדשה בנוגע לשאלה שעסקנו בה לעיל למה אדם וכלים אינם נטמאים מולד הטומאה. גישה זו מחלקת בין אדם לכלים, באדם קיימת הפקעה עקרונית מדרגת שני לטומאה, ואילו בכלים מדובר בחסרון

הוכחה נוספת לגישה זו עולה ביחס לחומרה נוספת הנאמרת בטומאת משקים, שמשקים נעשים תחילה לעולם. חומרה זו יוצאת דופן משום שבדרך כלל תהליך היטמאות כרוך בהיחלשות טומאה, ואילו בנידון זה הטומאה עשויה אף לעלות דרגה. ונראה שיש כאן הוכחה נוספת לייחודיותה של טומאת משקים, והיינו שבשונה משאר סוגי טומאה שנטמאים מתהליך קבלת טומאה, טומאת משקים היא טומאה חדשה.⁹⁶ ואכן, ביחס לשתי ההלכות הללו מצאנו נימוק זהה בראשונים, הוא ש"משקין עלולין לקבל טומאה". רש"י (עין שבת יד, ב ד"ה גזירה)⁹⁷ מעלה נימוק זה בקשר להלכה שמשקה שנטמא נעשה תחילה לעולם, ואילו הרמב"ם (הקדמה לסדר טהרות) מעלה אותו ביחס להלכה שבכוחם לטמא כלים.⁹⁸ ונראה לבאר זאת על פי הנאמר עד כה, והיינו שטומאת משקים היא טומאה ייחודית שבה המגע עם עולם הטומאה יוצר טומאה חדשה, ומהסיבה הזאת המשקים אינם חייבים הכשר שכן הם עלולים לקבל טומאה.⁹⁹

ב.8. ההיגיון בטומאת משקים

הבנות אלו ביסוד טומאת משקים עשויות להתבאר אף הן על פי יסודו של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל, שמקבלי הטומאה שייכים ל'עולמו של האדם'. עד כה הוצע לחלק בין אוכלים לאדם וכלים, אך לאור המתבאר נראה להציע חילוק אחר בתוך טומאת אוכלים, בין האוכל והמשקה עצמם.

בכוחה של וולד הטומאה בלבד ולא בהפקעה עקרונית מטומאת השני. (עין חידושי ר' אריה לייב מאלין ב, סה)

96 בקשר להלכה זו הרמב"ם כותב (שאר אבות הטומאה ז, ה): "כולן ראשון לטומאה וכאילו כל אחד מהן נטמא באב תחלה וכולן מטמאין את הכלים", ומשמע מדבריו שבדומה לטומאת כלים אף חומרא זו נוהגת רק בטומאות הבאות מאב הטומאה. אך במקום אחר (שם ח, י) הרמב"ם מיישם את ההלכה הזו אף בייחס לטומאת ידיים שאינה באה מאב הטומאה, ויתכן שמדובר בגזירה בעלמא ולא בטומאה של ממש, אך אכמ"ל בזה.

97 אך עיין רש"י פסחים יד, ב ד"ה דתנן שמשמע שמדובר בגזירה בעלמא ולא בטומאה דרבנן.
98 עיין גמרא שבת (יד, ב), נידה (ז, ב), ומי נפתוח (על הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות; אמנה אות קי"ז).

99 לאור זאת ניתן להבין את חידושו של הרמב"ם (שאר אבות הטומאה ז, ג) שמשקים טמאים שנגעו באחורי כלי חרס מטמאים אותו. הראב"ד דוחה את שיטתו בטענה ש"אין השכל נותן שיעשו משקין מה שאין המת והשרץ עושין", אך לאור דברינו ניתן ליישב שהרמב"ם רואה את טומאת משקים כטומאה חדשה, וכל מגע עם טומאה בכוחה לייצר את הטומאה החדשה הזאת. ויתכן שלכך התכוון הכסף משנה שכותב: "ולענין מה שהוקשה לו שאין השכל נותן וכו' י"ל דמשום דמשקים עלולים לקבל טומאה עבוד בהו האי מעלה לטמא יותר ממה שהזב והזבה עצמם מטמאין כי היכי דעבוד בהו שיהיו תחלה לעולם".

רוב המשקים, בשונה מאוכלים, אינם עוברים תהליך עיבוד כל שהוא על מנת להכשירם לצריכה אנושית,¹⁰⁰ כך שבפעולת השתייה האדם צורך את המשקה ישירות מהטבע. המשקה מוגדר אפוא כחלק מהטבע, ועל כן אינו שייך במהותו לעולם הטומאה. זאת בשונה מהאוכל שדורש עיבוד והכשר המוציאו מעולם הטבע ומכניסו לעולמו של האדם.

מסקנת הדבר עשויה להביאנו לאחת משתי הבנות ביחס לטומאת משקים: א. באופן עקרוני משקים אינם טמאים כלל, וזאת מאחת משתי סיבות, או שטומאת משקים מקורה מדרבנן בלבד,¹⁰¹ או משום שמדובר בפסול ולא בטומאה; ב. המשקים אמנם טמאים אך מדובר במעמד חדש של טומאה, בתוך הטבע, שפועלת באופן שונה מטומאה רגילה, השייכת לאדם ועולמו בלבד.¹⁰²

100 הבנה זו מסתדרת בעיקר ביחס לחמש מתוך שבעה משקים (מים, טל, דם, דבש, חלב), אך יין ושמן אכן דורשים תהליך הפקה אנושי. אך ניתן ליישב שיין ושמן הם חומרים האצורים באופן טבעי בתוך הענבים והזיתים, ובפעולת ההפקה האדם רק מגלה אותם מתוך הטבע. ייתכן שהשאלה הזאת עומדת במוקד הדיון של הגמרא בפסחים דף לג, ב האם יין 'מפקד פקיד' או 'מיבלע בליעי', ואכמ"ל בזה. (ע"ע רש"י פסחים לג, ב ד"ה קסבר ובהגהת הרש"ש עליו, ובפירושו הר"ש והרא"ש טהרות ג, א)

101 שיטת רבי אלעזר בגמרא פסחים טז, א.

102 לסיום נציין שהגישות שעולות במאמר זה משליכות על סוגיות נוספות בעולם הטומאה והטהרה שקצרה היריעה מלהכילן, ועוד חזון למועד בעזה"י. (להרחבה בסוגיית 'שלישי בתרומה ורביעי בקודש' ראה 'מנחה טהורה' עמ' 110-176 ומאמרו של הרב אברהם סתיו, 'שלישי בתרומה ורביעי בקודש', מעלין בקודש גיליון ל"א)